

**УКРАЇНОЗНАВСТВО «ВОЮЮЧОЇ УКРАЇНИ»
В ПРОСТОРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ****Олександр ХОМЕНКО***кандидат історичних наук,**науковий співробітник відділу української філології НДІУ*

Бачиться щось дивне і навіть парадоксальне у тому, що на четвертому від початку вторгнення Російської Федерації в Україну році війни постає потреба знову обґрунтовувати актуальність українознавства як легітимної наукової пропозиції у дискурсі сучасних гуманітарних дисциплін. Парадоксальне хоча б з огляду на те, що «запит» на системно-цілісне (водночас і наукове, і прогностично-візійне: за відомим твердженням О. Шпенглера, про природу потрібно міркувати дискурсивно, а про історію потрібно писати поеми) бачення феномену України під сучасну пору артикулюється чимраз виразніше – і то найперше навіть не фахівцями-українознавцями, яких можна було б звинувачувати у корпоративній упередженості, а самим «голосом часу» (Є. Плужник), тобто історико-цивілізаційною контекстуальністю тієї «межової ситуації», у якій опинився нині український соціум. Бо й насправду: якщо звернутися до контент-аналізу інформаційного простору впродовж кількох його останніх «сезонів» (взьмемо, для прикладу, найближчу до нас хронологічно весну – осінь нинішнього, 2017, року), то будь-кому з тих, хто бодай віддалено розуміється на специфіці ведення інформаційної війни (нагадаю, що саме вона, а не пряме мілітарне зіткнення, яке у цьому випадку відіграє роль допоміжну і підрядну, постає «центральною сюжетом» гібридної

війни), стане очевидною постійна присутність в його оперативному просторі світоглядно-політичних концептів і домінант, безпосередньо пов'язаних зі значенним обширом українознавства. Досить нагадати хоча б за озвучену на поч. липня 2017 р. ідею ватажка т. зв. ДНР Захарченка про заснування нової держави з найменням «Малоросія», яка мала, на його думку, стати правонаступницею України – і про той каламутний потік інструменталізованого на московський кшталт псевдоукраїнознавства, який по тому просто «затопив» інформаційні канали контрольованих Кремлем російсько-терористичних угруповань на Донбасі, «вихлюпуючись» і в український інформаційний простір. Там було все – від розмірковувань про «малороссов как ветвь триединого русского народа» до політизованих конструктів, згідно з якими зовсім не «изобретенная интеллигентами Украина», а саме Малоросія стане законним правонаступником «казацко-православной традиции». Слід зауважити, що авторами подібних матеріалів (так, матеріалів пропагандистських і в естві своєму – фальсифікаторських, але називати їх примітивними зовсім не випадає) зазвичай є люди, які володіють «прожитковим мінімумом» знань про Україну: вони можуть посилатися на наших ранньомодерних письменників-полемістів, на «козацькі літописи», на відповідно препаровані

тексти М. Максимовича, О. Бодянського, М. Костомарова, П. Куліша, для них відоме таке ім'я, як П. Свенціцький (він першим запровадив термін «україно-руський»), вони знають, які ідеї сповідували в Галичині «старорусини» і чим вони відрізнялися від відвертих «москвофілів».

Отже, Україна – принаймні як об'єкт для інформаційної атаки – «вивчається» системно та ґрунтовно. І почалося це «вивчення» далеко не в 2017-му, і навіть не в 2014-му: йдеться про концептуалізацію достатньо широкого семантичного поля, яке формувалося не за один рік і навіть не за одне десятиріччя. За «точку відліку», коли процес зі спорадичного (проте від того не менш до України врожого: згадаємо за написану ще в «радянську» епоху «класичну» у цьому сенсі працю російського емігрантського історика Н. Ульянова «Происхождение украинского сепаратизма» [1]) стрімко почав перетворюватися на системний, маємо покласти початок «нульових років», з яких у Росії «стартує» епоха Путіна: відтоді «українська проблематика» починає посідати в імперському дискурсі одне з визначальних місць, а з початком російсько-української війни вона взагалі окреслюється як центральна. Важливо відзначити, що це специфічне «імперське українознавство» розвивається у двох своїх визначальних річищах – академічному та публіцистично-пропагандистському: маючи спільні завдання, імперські інтелектуали послуговуються тут різними дискурсивними стратегіями. За зразок першого можуть правити, наприклад, писання О. Неменського – наукового співробітника «отдела истории средних веков Института славяноведения РАН». «Украинство изначально – не

этничность, а идеологическая партия, которая создаёт под себя нацию. Как таковое, оно не имеет никакого отношения к малороссийскому «малому национализму», возникшему на основе вполне реальной потребности защитить местные культурные особенности Юго-Западной Руси от культурной унификации внутри Российской империи. Оно возникло по воле внешних для Руси сил и направлено на изменение самосознания жителей этой части Руси с вполне определёнными политическими целями. Этим обусловлена искусственность украинства, чуждость его местным традициям и особая агрессивность ко всему русскому» – це фрагмент з його роботи «Чтобы быть Руси без Руси». Украинство как национальный проект» [2].

Яскравим зразком другого «річища» можемо вважати статті проросійського бойовика (і водночас – одного з найпомітніших натепер ідеологів сепаратистів) П. Расти, які регулярно розміщуються в «офіційні» терористів – «Інформаційном агентстве Новороссия». «И я не погрешу против истины, если скажу, что «зомби-апокалипсисом» Русского Мира стало «украинство». Искусственно созданная зараза, очень долгое время пребывавшая в контролируемых условиях, но, в итоге, всё равно вырвавшаяся наружу. И мутацию русских людей в чуждых существ «украинство» вызывает в не меньшей степени, чем кинематографическая «зомби-инфекция» [3]; «И нынешний кошмар будет повторяться раз за разом до тех пор, пока существует «украинский проект». И до тех пор, пока само украинство не будет помечено, как нечто постыдное и позорное, недопустимое в приличном обществе» [4] – приклади тут вільно множити й множити.

Відповідні меседжі унаочнюються і відеорядом – у проросійському сегменті Інтернету, серед багатьох інших на подібну тему, дуже популярним продовжує лишатися документальний фільм з претензією на науковість «Убить Русского в себе», де К. Загулін (один із найвпливовіших політиків сучасної Московщини, директор «Інститута стран СНГ») ізгуртом відповідних «експертів» докладно роз'яснює, як українців спеціально вигадував у Львові той-таки П. Свенціцький (поляк із походження, отже, очевидна «польська інтрига»), і як перед Першою світовою до цього процесу долучився Геншаб Австро-Угорщини. Можна було б ствердити, що це звичайний «клекіт ненависті», патологічна істерія у формі аналітичної студії чи публіцистичного розмислу, якби не, повторюся ще раз, солідне опрацювання цими професійними українофобами джерел українознавства: вочевидь, із недоброю метою вивчалися вони (і так само безсумнівно, що вони засадничо фальсифікувалися й перекручувалися) – проте ґрунтовність підходів цим не може бути запереченою. І так само неспростовним є те, що в освітньому просторі сучасної Московщини (чи й варто нагадувати, що він перебуває під повним контролем «силовиків» Путіна, для яких військова доцільність – чинник найвагоміший) предмету «Россиеведение» як своєрідному антиукраїнознавству (усіляко пропагується базовий на цю тему підручник авторства «доктора философских наук, профессора МГУ им. М. Ломоносова В. Шаповалова» [5]) приділяється особлива увага – але докладніше про це дещо згодом.

Повищого фрагментарно-конспективного огляду (ширший аналіз теми неминуче переріс би у велику студію),

гадаю, достатньо, аби усвідомити, наскільки «гарячою» поставала і постає українознавча проблематика для історичного ворога України. Відповідно не менш (а якщо стояти на україноцентричних позиціях, то й більш) «гарячою» має вона бути і для тих «володарів дискурсу», які формують наш інтелектуальний простір – без огляду на те, як до українознавства ставляться ті або інші тимчасові володарі міністерських крісел. Зрештою, дозволю собі висловитися наразі «високим стилем», надважливість комплексного розвитку українознавства як актуальної стратегії розвитку сучасної національної гуманітаристики вже майже сімдесят років тому стверджена була людьми, які мали відвагу сплачувати за свої слова й переконання життям: жовтнем 1949 р. в підпіллі УПА було украдено «Звернення воюючої України до всієї української еміграції», яке підписали, серед інших, Р. Шухевич, Петро Полтава, О. Дяків-«Горновий», Н. Хасевич, К. Петер. Формально звернений до представників української еміграції, цей вражаючий документ, у суті речі, адресований усім українцям, які вирвалися з-під контролю сталінського режиму – отже, і нам, нині в Україні суцям, адресований також. У розділі цього «Звернення...» під назвою «Українські поети, письменники, мистці, люди науки, працівники пера на еміграції» читаємо:

«На Українських Землях цілком задушена українська вільна наука й культура. У глибоке підпілля загнане вільне слово. У цих умовах на Вас спадає велике завдання розбудовувати українську культуру й науку, збагачувати їх скарбниці новими цінностями й надбаннями. Край з радістю відмічує сьогоднішні творчі здобутки української еміграції на

полі науки й культури і закликає до ще більших зусиль у цьому напрямі.

Розбудуйте й зміцнюйте нові осередки української науки й культури, концентруйте в них усі творчі сили, що знайшлися на еміграції. Докладіть усіх зусиль до якнайкращого розвитку українознавства, бо саме воно піддається на землях жахливим перекручуванням і фальшуванням з боку російсько-більшевицьких окупантів. Вирішуйте молоді наукове поповнення» [6, с. 12].

Надто симптоматично, що в царині мистецько-науковій з-посеред огрому усіх завдань, які стоять перед українцями у вільному світі, провід УПА вважав найважливішим саме «якнайкращий розвиток українознавства». Зрештою, йшлося не лише про середовище УПА-УГВР, а й про прихильників УНР, «гетьманців» і т. ін: поза різницею політичних орієнтацій, усі українські організовані сили розуміли надважливість українознавства і в Україні (де воно натовді могло існувати тільки в інтелектуальному «підпіллі»), і в зарубіжжі, формуючи відповідний суспільний «запит»: розпочатий саме 1949 р. за редакцією В. Кубійовича проект багатотомної «Енциклопедії українознавства» як репрезентативної пам'ятки української думки у науковому середовищі Заходу (проект справді поза-і понадпартійний, до автури якого належали і відверті ліберали, і ультраконсерватори) можемо підставово вважати за відповідь українського академічного світу на нього. Бо для всіх українських учених, які, врятувавшись від «советського визволення», творили невіддільну українську науку в Західній Європі, США, Канаді, Аргентині, було очевидним: тільки українознавство може бути заборолом від «не было, нет и быть не

может», від «трьох братніх народів» та «сплотила навики Великая Русь». І якщо цього не усвідомити своєчасно, то московські танки починають прасувати вулиці спочатку Харкова, далі Києва і на самкінець – Львова.

Але за всієї ваги й значення українознавства в контекстуальному просторі «тут-і-тепер-перебування» воюючої України, точками біфуркації в розгортанні неперервної дискурсивності якого впродовж останнього тільки сторіччя (аби не заглиблюватися у товщу століть – аж до спалення Києва володимиро-суздальцями починаючи) окреслювалися темпоральні локації 1917 – 1921, 1943 – 1954, 2014 – ? років, воно, українознавство, не може – і не повинно! – осмислюватися тільки як зброя в «гібридній війні», зводячись лише до аспекту інструментального, до світоглядного чинника, помічного у розгортанні української «оборони» супроти імперської агресії. Навіть по тому, як настане кінець московського вторгнення, як розпадеться – бо це об'єктивний закон людського поступу – консервативно-цезаристська нео-імперія, що нині має назву «Російська Федерація», українознавство не належатиме до тих інтелектуальних дискурсів, які варто буде «здавати в архів». Не належатиме, бо воно уреальнює потенціал відповіді на запити найактуальнішого сьогодення: цілий контекст планетарної історії на поч. ХХІ ст. з її кризою стратегій глобалізації та відновленням інтенсивної присутності різних форм та вимірів ідентичностей (від релігійних до національних) у потоці цивілізаційних змін, свідченням чого стали такі події останніх років, як «Арабська весна», рух «Окупай», феномен масової мобілізації протестної енергії мас на площах

Парижа, Мадрида, Стамбула, зрештою, наша Революція гідності та інвазія Москви як імперська реакція на нього, беззаперечно доводять: самопізнання – це сутнісна потреба спільнот (і національних спільнот – у першу чергу), їхній спосіб «проживання» історії та модус екзистенційного «себе-проявлення» у світі.

Після такого «актуалізаційного» екзерсису, однак, не може не постати питання: то чим же є і чим має стати це трохи загадкове для багатьох українознавство у просторі актуальних гуманітарних стратегій? На думку автора цього тексту, відповідь на нього варто починати з відповіді на інше запитання, безпосередньо із першим пов'язане: чим на сьогодні не є українознавство? Вочевидь, воно не є, не було і не може бути арифметичною сумою різноспрямованих напрямних української гуманітаристики, не може бути «наукою наук», своєрідною секулярною формою середньовічної теології, яка має статусну претензію підносити себе як арбітр в усіх суперечках та дискусіях, що стосуються української мови, літератури, історії, фольклористики, філософії і т. ін. І разом з тим українознавство аж ніяк не може і не повинно потрактовуватися як щось на зразок присмаченого наукоподібною риторикою етнографічно-побутового народознавства, яке в академічному просторі обмежується продукуванням публіцистичних загальників на теми «державності і патріотизму», а у вимірах освітніх зводиться до культивування народних строїв, організації вечорниць та облаштування «українських світлиць» з портретами гетьманів (хоча і строї, і вечорниці, і світлиці, безсумнівно, були, є і будуть дуже й дуже потрібним – у свій час і на своєму місці).

Натомість першим кроком до з'ясування «позитивної програми» українознавства має стати увага до специфіки діахронічних трансформацій змістової домінанти самого цього поняття. Відійшовши від таких популярних колись схоластичних і безсенсових, у суті речі, дискусій про те, у який спосіб розрізняються «українознавство» та «україністика» або в якій історичній глибині має бути зафіксована «стартова точка» наукового українознавства (гіпотези тут в амплітуді від епохи створення написів Кам'яної Могили – як варіант для екзальтованих ентузіастів – до останнього десятиріччя ХХ ст., звідки починають хронологію українознавства схильні «деконструювати» все і всіх переконані скептики), варто докладніше застановитися на таких «проблемних локаціях»:

а) у контексті якої ж, власне, епохи постало поняття «українознавство» і який змістовий засяг вкладався тоді у його термінологічні реєстри;

б) у який спосіб, «залежно од вітрів історії» (Ліна Костенко), змінювалися параметри його оперативного поля упродовж такого неприхильного до українства ХХ ст.;

в) яким концептуалізувався теоретико-практичний дискурс українознавства після розпаду СРСР та постання незалежної України і – найперше – яким окреслювався його «модус присутності» в суспільних та семіотичних контекстах українського відродження кін. 80-х – поч. 90-х років.

Такий підхід допоможе враховувати у процесі аналізу «коефіцієнт самобачення епохи» (чинник вкрай важливий, бо й на правду – «формат» розуміння українознавства в Наддніпрянщині і Галичині перед Першою світовою посутньо

відрізнявся і від того, як сприймалося українознавство у 90-х роках ХХ ст., і від того, в який спосіб можемо актуалізувати його ми – у 2017 р.), простеживши «синусоїду» його злетів та катастроф. І водночас – у цьому ж форматі постає можливість окреслити прогностичну перспективу самототожності та інтелектуальної повноти цілісних гуманітарних стратегій українознавства.

В аспекті культурно-історичному бачиться своя доглибна невивадковість у тому, що, як підставово нагадав на зорі творення київського Інституту українознавства один із його фундаторів О. Коновець, «термін «українознавство»... виник понад сто років тому з легкої руки Михайла Драгоманова» [7]. Справді, на зламі 80 – 90-х років ХІХ ст., у час, коли українська гуманітаристика вже могла втішатися певними системними, а не, як доти, спорадичними здобутками (звичайно, вони були несівмірними зі здобутками підтримуваної всією адміністративно-фінансовою потугою імперії російської гуманітаристики, але вже побачила світ низка важливих досліджень з української фольклористики, мово- та літературознавства, історії: докладніше про це [8]), саме автор «Чудацьких думок про українську національну справу», «Політичних пісень українського народу ХVІІІ – ХІХ ст.» та «Пропащого часу» (першої в світоглядній історії пошевченківської доби праці, що в ній, за М. Павликом, «вказаний Україні вихід із її пропащости під Росією», а він «міг бути тут лиш один – відрив України від Росії» [9, с. 4]) із притаманним йому системним підходом (симптоматично, що саме Драгоманов 1878 р. у «Передньому слові до Громади» першим у науковому дискурсі чітко й виразно окреслив

етнічні кордони України, включивши до їхнього складу і Галичину із Закарпаттям, і Наддніпрянщину з Поділлям та Волинною, і Слобожанщину та Кубань) виявився здатним вийти на рівень такої креативної інтелектуальної інновації. Звичайно, як і кожній інновації, терміну «українознавство» потрібен був певний час для своєї суспільної легітимації, але вже з початком ХХ ст. його починають використовувати активно і в колах академічних (І. Франко в опублікованій 1903 р. статті «Осип Бодянский» називає приятеля М. Гоголя і визначного нашого фольклориста одним із «найзаслуженіших діячів на полі слов'яно- і спеціально українознавства в Росії» [10, с. 438]; М. Грушевський інтенсивно впроваджує цей термін у назві редакційного часопису «Україна», який він поіменовує «науковим тримісячником українознавства», а в етапній праці 1914 р. «Развитие украинских изучений в ХІХ в. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения» [11] вже покористовується терміном «українознавство» як усталеним і загальноновизнаним), і в політичній та культурологічній публіцистиці (наприклад, С. Петлюра у статті 1913 р. «Драгоманов про українське питання»: «Вбачаючи занепад культурного рівня українців у художній літературі і наукових працях з українознавства, Драгоманов з більшою увагою спиняється на оцінці найвизначніших літературних і наукових явищ в українстві» [12, с. 318]). Яким же було натоді змістове наповнення «оперативного поля» поняття «українознавство»? Узагальнено-концепційну відповідь на це питання дає Д. Дорошенко у статті «Розвиток науки українознавства у ХІХ – на початку ХХ ст. та її досягнення»: ця праця написана наприкінці

30-х років ХХ ст., проте у визначальних своїх інтенціях вона спирається саме на староакадемічне і в широкому сенсі цього поняття «дореволюційне» уявлення про українознавство: «Початки наукового дослідження української історії, етнографії, мови, письменства – те, що ми звемо українознавством, припадають на самий кінець ХVІІІ століття» [13, с. 26], – стверджує автор «Нарису історії України». Інакше мовлячи, українознавство – це структурована за певними напрямними сукупність знань про Україну, і то переважно знань гуманітарного кшталту.

Велика Українська Революція 1917 – 1921 років суттєво доповнила і розширила таке уявлення: у вихорі тих подій українознавство з академічного терміна, за самою природою своєю віддаленого від суспільних рухів та «масової мобілізації», перетворилося на фермент нації, світоглядно-соціальний маркер розрізнення «своїх» та «чужих». Відразу ж після падіння царату і початку «березневого Українського Відродження» Центральна Рада почала надавати українознавству особливу підтримку. Відповідно, всі, хто був «за Україну», автоматично опинялися по боці прихильників українознавства, а всі, хто був проти неї, так само не сприймали і українознавства. Симптоматично, що скликаний за сприяння першого українського парламенту Всеукраїнський учительський з'їзд (5 – 6 квітня 1917 р., за три тижні після початку революції) у своїх «Загальних постановках» імперативно наголошував: «У двокласових сільських школах перший клас треба зукраїнізувати з початку 1917 – 1918 року; в другім класі вводиться обов'язкове навчання предметів українознавства» [14, с. 64]. У травні

1917 р. Центральна Рада створює спеціальну шкільну раду, до завдань якої належить планомірна українізація освіти в Україні, з огляду на що «визнано потрібним... відкриття літніх курсів українознавства для вчителів» [15]: через ці курси, мережа яких охопила всі терени підросійської України – від Харківщини до Кубані, впродовж першого революційного літа пройшло кілька тисяч освітян. 13 вересня 1917 р. Генеральний секретар справ освітніх І. Стешенко розсилає циркуляр до директорів та інспекторів державних початкових, середніх і вищих шкіл про обов'язкове запровадження українознавства в навчальному циклі. Проте було б помилкою вважати, що українознавство впроваджувалося в культурно-освітнє життя засобами суто адміністративними, ставши такою собі «русифікацією навпаки». По-перше, Центральна Рада мала вплив більше моральний, аніж адміністративний, поширюючи свою владу переважно на тих, хто бажав, аби вона на них поширювалася. По-друге ж – і це найголовніше! – у своїх змаганнях за українознавство вона не так скеровувала напрям розвитку подій, як ішла за ними: суспільний «запит» на українознавство був величезний – і реалізовувався він незалежно від інструкцій чи директив будь-яких урядів. У передмові до виданого 1920 р. покажчика необхідної для самоосвіти літератури «Українознавство» С. Єфремов так згадував про цей взорований на українознавчий овид інтелектуальний клімат першого етапу революційного відродження України: «Знов з усіх боків лунають запитання – що читати і як читати, себто який саме вибирати матеріал для ознайомлення з тією чи іншою сферою українознавства та в якому зв'язкові і в

якій послідовності серед того книжкового добра переходити» [16, с. 5]. Можна без перебільшення ствердити, що чи не кожен осередок організованого українського життя – товариства, партії, гуртки самоосвіти, військові структури, філії «Просвіти» – займався українознавчим просвітництвом. Для прикладу – оголошення в одній із газет про курси українознавства, зорганізовані Українським військовим клубом імені гетьмана Павла Полуботка (цей клуб, правду кажучи, на розпорядження Центральної Ради мало зважав, перебуваючи до її політики у відвертій опозиції): «В общества Полуботка. При обществе организована просветительная комиссия, которая в скором времени открывает курсы по украиноведению. Курсы будут двоякие: 1) курсы для инструкторов, которые будут продолжаться три недели и 2) народный университет, где будут читаться научно-популярные лекции по семестрам или циклам, каждый цикл лекций будет составлять законченный ряд предметов и будет продолжаться две недели» [17, арк. 8 зв.]. Широко друкується відповідна література – як теоретичного характеру, так і різного кшталту практичні розробки з українознавства (оскільки в стрімкому революційному часі підготувати ґрунтовний підручник було дуже важко, то його тимчасово заміняли різноманітними «показчиками», «матеріалами до вивчення» і т. ін.). За добрий приклад теоретико-методологічного осмислення українознавства можуть правити статті знаного літературознавця Ф. Сушицького на сторінках часопису «Вільна українська школа», який видавала впродовж 1917 – 1919 років у Києві Всеукраїнська Учительська Спілка. «Українознавство, як відомо, є така галузь наукової роботи,

що роз'яснює минуле й сучасне життя українського народу. Воно пояснює його національні особливості, його територію, різні впливи на життя нашого народу та його розвиток, його мову, творчість взагалі, художню й літературну зокрема» [18, с. 135 – 136], – так окреслює він у статті «Методи українознавства» дискурсивно-семіотичне поле цієї, як висловлюється автор, «галузі наукової роботи». Натомість зорієнтовані саме на конкретні параметри освітнього процесу українознавчі стратегії предметно завітлювалися у підготованих І. Стешенком та О. Дорошевичем «Матеріалах по вопросу о преподавании предметов украиноведения в Учебных заведениях» [19]. Структура цього видання, відображаючи тогочасну практику впровадження українознавства в школах (у передмові І. Стешенка на потребі такого впровадження наголошувалося особливо), поєднувала відповідні програми, широку бібліографію та рекомендації методичного характеру. Тематичні напрямні «Матеріалов...»: історія України, українська мова та література, географія (природа та населення) України.

Війна України із «червоною» та «білою» Москвою у прямому сенсі цього слова поставила українознавство «на лінію вогню». Вражаючим свідченням цього є Меморандум, що його надіслала Директорії УНР Всеукраїнська Учительська Спілка у грудні 1918 р. – на новій хвилі підйому Української Революції: «Українська Народня Республіка вступила на шлях органічної, творчої роботи в державному масштабі. Ця робота мусть виховати міцних оборонців республіканського устрою України, буйного розвитку її культури. Колишні поверхові гасла і коротенькі відозви не захопили

народні маси, не повели їх за собою, і в січні боролися проти большевиків окремі українські патріоти, серед яких ми бачимо вихованців молодшої української школи... Отже ясно, що національне виховання, переведене через школу й поза-шкільну освіту тільки й зможе зробити наш народ активним в боротьбі за долю рідного краю» [14, с. 119], – наголошено у його вступній частині. І найважливішою складовою нових підходів до підготовки вчительства, яке й покликане забезпечити переведення «через школу й поза-шкільну освіту» національного виховання, бачиться авторам Меморандуму саме українознавство: «Треба стати на новий шлях і в справі підготовки вчительства. Повітові курси з українознавства в тій формі, як вони відбувалися торік і позаторік, не можна визнати задовольняючими. Всі вчителі до майбутнього шкільного року повинні скласти іспити з предметів українознавства – це перша і найголовніша вимога» [14, с. 204]. Писали це, нагадаю, у грудні 1918 р. – ніби до нас у 2017 р. – році сторіччя Великої Української Революції – звертаючись...

Відповідно, і більшовики (як «мурав'ювської» формації, відверто до українства терористичної, так і більшовики 1919 р., які вже почали створювати для своїх потреб «радянських українців»), і денікінці українознавства не сприймали і не могли сприймати. Звичайно, тут були свої градації: якщо перші, реально впроваджуючи російську шовіністичну доктрину, прикривалися формальним «інтернаціоналізмом» (у «Декларації Київського союзу учителів-інтернаціоналістів» від квітня 1919 р. стверджується, що його члени стоять «на ґрунті класової боротьби» і не надають «ніякого значення національним забобонам» [14,

с. 199]), то другі без модифікацій і уточнень реконструювали «єдиную-неделимую». Симптоматичним під цим оглядом постає «Приказ №22» командувача денікінської армії у період її наступу на Москву генерал-лейтенанта В. Май-Маєвського, який він підписав 3 серпня 1919 р. – відразу ж після захоплення його військами Харкова. Пункт 1 розділу III цього документа звучить чітко й однозначно: «Преподавание «украиноведения» (история и география Украины) упраздняется» [20]. Прикметно, що при цьому допускалося викладання у приватних школах «малоруського языка»: якщо українознавство стверджувало суб'єктність України, чого «білий» генерал допустити не міг ні в якій формі, то «малоруський язык» потрактовувався ним просто як регіонально-діалектична відмінність «великого и могучого» і в такій своїй іпостасі загрози не становив.

Окреслена контекстуальність допоможе зрозуміти природу того пієтизму перед українознавством, навіть своєрідного «культу» його, який став характерним для українських політично-культурницьких та наукових кіл в епоху «Розстріляного Відродження» – безперечно, як неодноразово підкреслювали Є. Маланюк та Ю. Шевельов-Шерех, центральну подію української інтелектуальної історії у ХХ ст. Для вчених та культурних діячів, які об'єдналися довкола Всеукраїнської академії наук, українознавство стало синонімом на системний кшталт закровоної націєвідроджувальної інтелектуальної роботи: у редакційному вступі до першого числа відродженого в Києві після повернення М. Грушевського з еміграції часопису «Україна» як «наукового трьохмісячника українознавства» (формально він був «органом історичної

секції Академії», а неофіційно – загальноновизнаним «офіціозом» ВУАН) ця царина наукового знання потрактовується як «плянове досліджування минулого й сучасного України» [21, с. 6]. Власне, саме М.Грушевський та вчені (а серед них були далеко не лише історики, а й мово- та літературознавці, фольклористи, правники, мистецтвознавці), які належали до «школи Грушевського», виявили найбільшу активність і, кажучи сучасною мовою, найбільш інтенсивну пасіонарність у піднесенні українознавства як «горизонту» вільної української науки (гуманітаристики передовсім). «Перебігаючи гадкою деталі наукової роботи, переведеної протягом майже півстоліття на моїх очах, і при деякій і моїй таки участі, я з утіхою бачу, як не вважаючи на всі недогоди і перешкоди, все росте і виростає велична будова українознавства, в котрій живе як оживляючий її дух – се пізнання нашої тисячолітньої духовної творчості, – прегарний плід переживань, досягань і страждань нашого многотрудного, великого народу, не послідня, цінна частина здобутку загальнолюдського» [22, с. 41], – проголошував М. Грушевський у «передньому слові до I тому «Історії української літератури», над якою працював у той час. У суспільній акустиці тієї «відродженської» доби термін «українознавство» окреслився як беззаперечна і важлива соціокомунікативна реальність (докладніше про це – у комплексній монографії О. Гомотюк [23]): прикметно, що саме тривка і оперта на поважний ґрунт суспільної актуальності популярність українознавства наштовхнула найтиражнішого тогочасного українського письменника Остапа Вишню написати відому усмішку «Дещо з українознавства» [24], подавши

його у двох взаємозаперечних форматах – екзальтовано-патріотичному («Для щирих українців») та українофобському («Спеціально для русотяпів»). Робилися навіть спроби використати популярний «бренд» для потреб суто партійної пропаганди – маю на увазі працю А. Річицького «Основи українознавства: Підручник для партгуртків, радпартшкіл, комвузів та самоосвіти» [25] (її автор на поч. 30-х був знищений як член «націоналістичної контрреволюційної організації»), – проте без особливих успіхів: все ж українознавство за своєю природою було цілком супротивне завданням більшовицького агітпропу.

Зрозуміла річ, що після катастрофи 33-го та повного згорання «українізації» ні про яке українознавство у сталінській імперії просто не могло бути й мови. Навіть відносна лібералізація режиму після XX з'їзду більшовиків ситуації не змінила: сам термін «українознавство» продовжував вважатися одним зі знарядь ідеологічних диверсій імперіалізму (прикметні тут назви виданих за В. Щербицького книг на цю тему – «Буржуазне «українознавство» – знаряддя ідеологічних диверсій імперіалізму» [26] та «Американські центри буржуазного «українознавства» на службі мілітаризму» [27]). Так, і в окупованій УРСР, попри всі цензурні жорна, з'являлися цікаві і важливі праці з української гуманітаристики (згадаймо бодай за багатоцінні дослідження мовознавця Л. Булаховського, фольклориста О. Дея, літературознавця М. Сиваченка, мистецтвознавця П. Жолтовського), однак легалізувати в офіційному дискурсі українознавство означало б вийти на якісно інший рівень дискусії і погодитися на те, що було неприйнятним і для

Сталіна з Кагановичем, і для «білого» генерала-великодержавника В. Май-Маєвського (з такою невідомою симпатією зображеного у культовому в СРСР серіалі «Адъютант его превосходительства»). Тобто погодитися з визнанням суб'єктності України. Чи не поодиноким випадком наповнення українознавства в дискурсі хрущовсько-брежневського СРСР позитивними конотаціями – опублікована 1959 р. студія О. Білецького «Шляхи розвитку дождовного українського літературознавства» («у ті часи [царської Росії. – О. Х.] українознавство було обмежене не тільки цензурою і жандармерією, а й нерідкими виявами великодержавного шовінізму серед реакційної частини російської громадськості» [28, с. 93]), одначе це був таки особливий випадок, бо ушляхений літературознавець з іменем, яке викликало повагу і в Києві, і в Москві, і в західному академічному світі, міг дозволити собі почуватися вільнішим за інших.

Назагал беручи, українська діаспора після Другої світової війни, коли не тільки Галичина, а й ціла Східна Європа опинилися під контролем Кремля і осідки української науки з Варшави, Праги і Подєбрад перемістилися далі на Захід і за океан, у своїй культурно-просвітницькій та націєоборонній праці стверджувала той «формат» українознавства, який вона отримала у спадок від епохи «Розстріляного Відродження». Єдина суттєва у цій царині інновація – це системне впровадження українознавства у практику середньошкільної освіти українців на поселеннях (часи УНР були надто короткотривалими для цього, а більшовики навіть і в період «українізації» ставилися до присутності українознавства

у системі шкільної освіти з погано прихованою недовірою, орієнтуючись на концепцію «трудова школа»). Що ж до царини наукової, то українознавство окреслювалося як оперта на домінуючі україноцентризму парадигмальна сукупність знань про Україну в її історико-культурних, мовно-літературних, філософсько-світоглядних та природно-географічних вимірах (прикметно, що розробкою теоретичних аспектів українознавства як самостійної й окремішньої царини наукового знання вчені української діаспори практично не займалися, зосереджуючись насамперед на конкретно-галузевих та практичних вимірах українознавства): у такій дискурсивній концепційності українознавство репрезентується у класичній багатотомній «Енциклопедії українознавства» за редакцією В. Кубійовича, у видаваних І. Борщаком у Парижі впродовж 1949 – 1953 років збірниках «Україна: українознавство і французьке культурне життя» та іншій подібного кшталту літературі, у книгах та часописах, які з'являлися у США з ініціативи Шкільної Ради як центрального органу шкіл українознавства при Українському конгресовому комітеті Америки – і цей перелік вільно продовжувати й продовжувати. Засновник Українського інституту Гарвардського університету О. Прицак у праці «Чому катедри українознавства у Гарварді?» в такий спосіб з'ясовує підставовість українознавства як чинника збереження національної ідентичності діаспори: «З чисто практичної точки зору я поділяю науку на дві системи дисциплін: а) дисципліни, що мають безпосереднє відношення до українства, і б) дисципліни, що не мають безпосереднього відношення до українства. Тому, що сили і

можливості української спільноти в ЗДА обмежені, ми повинні концентрувати нашу наукову політику тільки на першу систему дисциплін, яку можемо окреслити – часто у нас уживаним стереотипом – українознавство» [29]. Отже, українознавство – це те, що має «безпосереднє відношення до українства», тобто інтелектуальна практика в обороні й збереженні української «тожсамості». З цією практикою безпосередньо пов'язаний освітній процес, точніше – мережа шкіл українознавства від Бостона (штат Масачусетс) до Кенту (штат Вашингтон). І йдеться не лише про США: мережа українознавчих центрів і шкіл діяла також у Франції, ФРН, Британії, Канаді, Бразилії, Австралії – на цьому питанні докладніше не спинятимуся, адже воно з достатньою повнотою висвітлене у спеціальній літературі, серед якої вирізняється узагальнюючого характеру монографія І. Краснодемської «Українознавчі студії діаспори (XX ст.)» [30].

Падіння СРСР і проголошення Україною суверенітету, а потім – незалежності закономірно обумовило, скажемо без перебільшення, вибух інтересу до українознавства у «материковій» Україні: прийшовши на гребені загальної реабілітаційної хвилі повернення всього раніше забороненого, цензурованого, замовчуваного, воно насправду на схилку 80-х – у першій половині 90-х підноситься як інтелектуальний «тренд» епохи. Відповідно з'являються і установи та інституції, які кладуть собі за мету популяризацію українознавства та його наукове осмислення: найперше під цим оглядом варто назвати засновану 1989 р. Міжнародну асоціацію українців, І Міжнародний конгрес якої (Київ, серпень 1990 р.) став вражаючим свідченням зросту й сили

української науки та якісним цвяхом у домовину імперії, та Міжнародну асоціацію «Інститут українознавства», яка утворилася на філологічному факультеті Київського університету імені Тараса Шевченка з ініціативи його декана П. Кононенка так само 1990 р. (саме з цього «зерна» постав у січні 1992 р. Інститут українознавства – перша в незалежній Україні науково-освітня українознавча інституція). 1993 р. у Львові колишній Інститут суспільних наук перейменовується на Інститут українознавства імені І. Крип'якевича Національної академії наук України. 1996 р. створюються Науково-дослідницький центр українознавства Прикарпатського університету імені Василя Стефаника та Науково-просвітницький центр «Українознавство» Товариства «Знання» України. 2000 р. прем'єр-міністр В. Ющенко підписує постанову про створення на базі Інституту українознавства Київського університету Науково-дослідного інституту українознавства (2009 р. вже президент В. Ющенко надає йому статус національного), 2000 р. створюється також Центр українознавства Київського національного університету, який 2007 р. підпорядковується філософському факультету. Повищий перелік цей далеко не повний, і про внесок кожної з цих інституцій варто було б сказати окремішньо, проте з огляду на потребу композиційної «щільності» матеріалу застановлюся насамперед на діяльності очолюваного упродовж 1992 – 2012 років П. Кононенком Науково-дослідного інституту українознавства (зберігаючи власну самототожність та тяглість інтелектуальної традиції, ця інституція кілька разів змінювала назву). Такий вибір обумовлюється кількома причинами: по-перше,

саме НДІУ від початків своєї діяльності приділяв системну увагу насамперед теоретико-методологічним аспектам українознавства, видавши цілу низку вагомих під цим оглядом досліджень (див., напр.: [31]), серед яких варто особливо виокремити праці Я. Калакури [32] та Л. Токаря [33], а також підготований в ННДІУ комплексний довідник «Науковий інструментарій українознавця» [34] (з об'єктивних причин вчені діаспори над цією проблемою не застановлялися, натомість інші інституції в Україні зверталися до неї доволі спорадично, хоча і їхній набуток заслуговує на увагу [35]); по-друге, саме НДІУ виступав ініціатором і постійним «рушієм» розгортання у суспільстві дискусій та обговорень українознавчої проблематики, постійно організовуючи відповідні конгреси, конференції, лекційні курси, круглі столи, з року в рік видаючи єдиний в Україні фаховий часопис з цієї проблематики, наповнюючи інформаційний простір відповідними меседжами; а найголовніше – саме НДІУ, безсумнівно, виявився тією спільнотою, яка в утвердження і пропагування українознавства вклала якнайбільшу пасіонарну енергетику.

Якщо сказати, що час, коли постав очолюваний його фундатором П. Кононенко Інститут українознавства Київського університету, був особливим – то це не сказати нічого: у ньому була «розлита» якась унікальна акустика пізнання як офірності та форми служіння Україні. Реанімована форма Російської імперії під назвою «СРСР» залишила по собі не просто, як полюбили тоді висловлюватися, «білі плями» в історіографії, літературознавстві, філософії, фольклористиці – вона залишила випалену пустелю. У школах формально

рівноправної з іншими республіками УРСР не викладалася історія України (укладений у блаженку брошуру курс «Історії УРСР», який читався як додаток до базової російської під назвою «Історія СРСР», був на нього жалюгідною пародією), у курсі української літератури не вільно було навіть згадувати «Боярину» Лесі Українки, «Пам'яті тридцяти» Павла Тичини, «Фауст» Г. Косинки, як не було в ній імен М. Хвильового, В. Підмогильного, Є. Маланюка, О. Теліги, І. Багряного, В. Барки, В. Стуса. Не існувало, і, в принципі, в тій системі не могло існувати, української філософії, історіософії, герменевтики, соціології і т. ін. Нагадаю, що це була епоха «до-мережева», коли в Інтернеті не можна було віднайти ні С. Єфремова та М. Грушевського, ні Ю. Шевельова-Шереха, ні О. Прицака – бо й самого Інтернету не існувало ще, і одним порухом «мишки» не вільно було зайти на сайт «Діаспоріана», аби погортати там сторінки книги О. Оглоблина чи В. Кубійовича. «Радянські» підручники враз застаріли, нових ще не видали (або видавалися вони мінімальним накладом): вчителі української літератури та історії України готували уроки за конспектами авторського циклу радіопередач В. Шевчука «Українська козацька держава», публікаціями в «Літературній Україні» та інших патріотичних часописах. Масовим попитом користувалися репринтні видання і хрестоматії (наприклад, славнозвісна у 90-ті хрестоматія літератури та літературної критики ХХ ст. «Українське слово», підготована за участю співробітників Інституту українознавства), перевидання наукової класики українських гуманітаріїв діаспори. Доба потребувала «в основному кількісного нарощення українознавчого

потенціалу» [7, с. 200] – і той «формат» українознавства, який запропонував Інститут українознавства, найбільше відповідав цим потребам. Представницькі академічні форуми – міжнародні конференції «Українознавство: стан, проблеми, перспективи розвитку» (1992); «Українознавство у розбудові держави» (1993); «Українознавство у системі освіти» (1996); міжнародні конгреси «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі» (2005) та «Українська освіта у світовому часопросторі» (2006 – 2008) – стали не лише науковими зібраннями, а й репрезентативними маніфестаціями українських національних сил, насправду дуже важливими для зміцнення Незалежності. Саме в Інституті українознавства 1994 р. був розроблений перший у «материковій» Україні стандарт інтегративно-наукового курсу «Українознавство» [36] для дошкілля, загальноосвітніх шкіл та вишів, його науковці підготували низку важливих культурно-просвітницьких та освітньо-педагогічних видань (підручників, хрестоматій, авторських монографій) з проблематики українознавства, української літератури та історії, водночас займаючись і перевиданням української гуманітарної класики з відповідним науковим апаратом та коментарями (неперепутним артефактом у цьому шерезі – перевидання «Історії української літератури» М. Грушевського з концептуально-важливою передмовою П. Кононенка [37]), саме тут, зрештою, упродовж багатьох років працював «народний професор» А. Погрібний, чії книги і статті (а найперше – славнозвісна, тривалістю майже в десять років, щотижнева авторська радіопередача «Якби ми вчилися так, як треба») піднесли натовді у соціокультурному

просторі як один із найбільш пасіонарних феноменів національного поступу. На особливу увагу заслуговує започаткований НДІУ 2007 р. Міжнародний конкурс з українознавства для школярів: особлива увага, яку звертали його організатори на молодь зі східних та південних регіонів, сприяла тому, що він став одним із найефективніших натовді у країні (де завершувалася доба Ющенка і починалася доба Януковича – з усіма її наслідками, аж до прямого російського збройного вторгнення) «майданчиків» соборницького єднання школярів і педагогів. Прикметно, що саме Міжнародний конкурс з українознавства для школярів сприяв впровадженню українознавства в освітню практику низки шкіл прикордонних із Московщиною областей – особливо багато під цим оглядом зроблено було у Великоновосілківському районі Донецької області [38], школярі і педагоги якого постійно ставали одними з переможців Міжнародного конкурсу. Весна – літо 2014 р. підтвердили практикою: туди, де викладалося українознавство, «Русский мир» не може принести смерть і війну...

В аспекті теоретичному наукова школа НДІУ сповідувала концепцію класичного метанаративу – зі всіма притаманними йому структурними характеристиками, із позитивами й негативами такого наукового позиціонування. У виданому 1994 р. авторському посібнику для вишів «Українознавство» (першій і в «материковій» Україні, і в діаспорі праці з теоретичної концептології українознавства) П. Кононенко визначає українознавство як «цілісну наукову систему, що поєднує центри: Україна – етнос; Україна – природа, екологія; Україна – мова, художня словесність;

Україна – історія; Україна – нація; Україна – держава; Україна – культура: матеріальна й духовна; освіта, мистецтво, література, філософія, релігія, економіка, право, наука, військо; Україна у міжнародних відносинах; Україна – ментальність. Доля. Історична місія» [39, с. 21]. 2011 р. у виданому за його редакцією посібнику «Історія українознавства» він пропонує подібний варіант тлумачення – щоправда, у дещо «скороченому» варіанті: «Нині українознавство постає як наука цілісного пізнання (самопізнання), творення й самотворення українського народу і його етнічної території (України) в усьому часопросторовому вимірі» [31, с. 8]. У суті речі, визначенням такого «оперативного поля українознавства» охоплювався увесь простір української гуманітаристики (та й не тільки її), бо у такій системі координат важко уявити собі якусь літературознавчу, фольклористичну, історіографічну, історико-філософську чи культурологічну проблему (від текстології прози Панаса Мирного до ареалу поширення арабської монети, від історичної типології народних дум до подієвої конкретики «розламів» в ОУН), яка б не належала до царин українознавства. Що ж до окремих галузевих наук, то компетенція українознавства у їхній парадигмальній модальності визначалася в такий спосіб: «Українознавець не має як дистанціюватися від інших дисциплін, так і підміняти історика чи етнологу, природодослідника чи філософа, філолога чи правознавця. Його мета – інтегрування й синтез, шлях – засвоєння банку даних, відкриття різних наук, щоб на цій основі дослідити взаємозв'язок різних чинників Буття і духовного розвитку України, розкрити суть феноменів України

і українства» [40, с. 14]. Позиціонуючи себе у такій репрезентації, українознавство неминуче поставало своєрідною «над-наукою», секуляризованим варіантом теології епохи середньовіччя як «цариці наук»: подібно до того, як теології підпорядковувалися усі сім «вільних мистецтв», українознавству мали підпорядковуватися усі інші дисципліни української гуманітаристики. За такого підходу лише українознавство наділялося преференцією інтегрування й синтезу (синтезу відразу всіх напрямних чи лише кількох із них?) та розкриття суті феноменів України й українства; вочевидь, як і має бути у позитивістській парадигмі, для творців цієї концепції окреслене «розкриття» могло уреальнитися лише у формі раціоналістичного аналізу.

Чи можна погодитися з таким підходом до концептуалізації та визначення українознавства? По-перше, слід зауважити, що впродовж першого десятиріччя української Незалежності українознавство і не могло бути іншим. Воно неминуче мало «пройти» етап екстенсивного розвитку, певного навіть механістичного накопичення знання, бо розповідати вчителям і студентам про «культурно-історичні епохи» в концепції Д. Чижевського або про «насичений опис» засновника інтерпретативної антропології Кліфорда Гірца можна було лише тоді, коли вони, ці студенти, вчителі (а за ними й учні), знатимуть, серед іншого, хто такі були В. Антонович та І. Пулюй, про що писав В. Барка в романі «Жовтий князь» і чим був пам'ятний в історії України першої пол. ХХ ст. Перший зимовий похід. Але з плином часу все більше й більше відчутними поставали негативні аспекти абсолютизації саме такої концепції українознавства. Засадничий

її недолік – у екстраполяції на українознавчий дискурс пострадянської України культивованих в СРСР гегельянських та позитивістських уявлень про «розвиток і прогрес» (власне, сам марксизм і був таким позитивістського кшталту гегельянством, тільки адаптованим під риторику ХХ ст.), в оперті на визнане аксіоматичним положення про лінійність наукового процесу із його заледве чи не автоматичним примноженням знання, із абсолютною прозорістю розгортання «референтного поля» суб'єкта та об'єкта, коли історик (ширше – вчений взагалі, у тому числі й українознавець) тішить себе переконанням, що він безпосередньо «відображає» історію, а не форматує історичні події та явища під «горизонт» власної теоретичної конструкції. Українознавство почало існувати значною мірою поза семіотичними «стихіями» як української, так і зарубіжної гуманітаристики (такі, наприклад, явища, що вони, безсумнівно, радикально трансформували «парадигмальну проекцію» гуманітарних дисциплін у другій пол. ХХ ст., як праці М. Фуко, структуралізм і постструктуралізм, постколоніальна критика і т. ін. існували ніби «на іншій планеті»), не вступаючи з актуальною дискурсивністю гуманітаристики в діалог, не комунікуючи з нею і в такий спосіб зводячи українознавчий аналіз значною мірою до повторення загальновідомих істин та механістичного переліку шанованих в українській науці імен. Попри це, набуток провідних вчених НДІУ (нагадаю, що визнанням його значущості стало надання Інституту у 2009 р. статусу національного) потребує нині і уважного аналізу, і нової – звичайно, із врахуванням сучасного контексту – теоретико-аналітичної та практичної актуалізації.

Параметри дискусії про українознавство як актуальну пропозицію в просторі інтелектуальних викликів і трансформацій сучасності доречно окреслювати у структуруванні парадигмальної тріади модальностей: ресурсний потенціал – актуальність – традиція. Ресурсний потенціал українознавства на сьогодні справді вагомий – і це після доби Януковича та Табачника, які заповзялися нищити українознавство, де тільки могли, руйнуючи відповідні інституції, перейменовуючи часописи (наприклад, фаховий журнал «Українознавство» тоді було в директивний спосіб перейменовано на «Україна у світовій історії»), ліквідуючи філію НДІУ в Криму і т. ін. Якщо вести мову про відповідний ресурсний потенціал в «материковій» Україні, то, не вдаючись до надмірної деталізації, нагадаю лише про активну присутність українознавства в її насамперед академічно-науковому просторі, про діяльність Науково-дослідного інституту українознавства (Київ) та Інституту українознавства імені І. Крип'якевича (Львів), про роботу низки кафедр в українських університетах, які мають у своїх назвах поняття «українознавство», про поновлення систематичного виходу часопису «Українознавство», зрештою – про те, що українознавство як варіативна складова входить до стандарту шкільної освіти (воно викладається у школах Києва, Львова, у Чернівецькій обл., Великоновосілківському районі Донецької обл. – перелік цей вільно продовжувати). Традиційно міцними лишаються позиції українознавства в діаспорі – воно присутнє як системоутворюючий предмет і в шкільництві [43, с. 212] (мережа шкіл українознавства у США, Канаді, Бразилії), і в інституціях академічного характеру

(Американська асоціація українознавців у США, Асоціація українознавців Австралії, Український науковий інститут Гарвардського університету, Східний Інститут українознавства ім. Ковальських Альбертського університету, Центр Українознавчих Студій Університету ім. Макворті в Сідней [44] – перелік, зрозуміло, теж далеко не повний).

Про актуальність українознавства в контексті триваючої російсько-української війни вже сказано досить докладно на початку цього тексту, тому додати лишається зовсім небагато. По-перше, не може не вражати стрімке зростання впродовж останніх політико-мілітарних «сезонів» кількісних параметрів російського інформаційно-аналітичного контенту, присвяченого українознавчій проблематиці. Цей контент присутній насамперед у дискурсі експертно-академічному – саме він і окреслюється у цьому випадку сенсотворчим: «Сто лет тому назад, срок для полуторатысячелетней истории «матери городов русских» крайне незначительный, никакого украинского языка Киев ещё не знал. То есть живое малороссийское наречие, певучее и нежное, можно было часто услышать на Житнем («Ржаном») либо Сенном или Бессарабском рынках, но в том-то и отличие его от гораздо позже появившегося украинского «новояза»: немислимо себе представить, чтобы продавцы стали бы выдумывать словечки и обороты, непонятные посетителям базара, однозначно говорившим по-русски.... Всё изменилось в 1917-м, когда группа авантюристов... буквально никому за городской чертой не известная, образовала пресловутую «Центральную раду» [45], – це, наприклад, фрагмент з аналітичної розвідки, опублікованої

цьогорічним вереснем впливовим у тамтешньому експертному середовищі «Фондом стратегической культуры», керівництво якого разом анонсує цілу серію матеріалів із характеристичними назвами «Украина не «соборна» и не «единая», «Слобожанщина – боевая граница России» і т. ін. Подібного кшталту «високий дискурс» на рівні публіцистично-емоційному формує систему «українознавчих модальностей» для пугтінського агітпропу: тут маємо широкий спектр пропозицій – від кінодокументалістики (симптоматичний під цим оглядом запущений в інфопростір березнем 2015 р. «документальний фільм» «Мифы и были украинства» [46], створений за підтримки РПЦ) до газетних публікацій (особливо спеціалізується на них одна із найвпливовіших у сьогоднішній Росії газета «Завтра»: «Украина – исторический «Франкенштейн» [47], «Украинская болезнь» [48], «Исторический мат украинству» [49], «Ведущая роль КПСС в развитии украинского национализма» [50] – це тільки найпомітніші за останній рік). По-друге (і це найголовніше), цей контент має характер підкреслено інструментальний, а зовсім не дослідницький чи пошуковий: перед нами – класичні «озброєні наративи» [51], як називають їх фахівці з комунікацій та медіа. Завдання таких наративів – не аналізувати, а атакувати, і об'єктом атаки наразі обрано саме українську ідентичність. Обговорення проблематики української історії, мови, культури, фольклористики, філософії, політології, соціології в оперативному полі таких «озброєних наративів» – то тільки привід для делегітимації української ідентичності, лише це завдання структурує ідеологічні параметри дискурсивності «українознавства

по-московському». Інакше кажучи, найпотужніший організаційний, медійний, пропагандистський (і безсумнівно – фінансовий) ресурс Російська імперія у процесі розгортання «гібридної війни» вкладає насамперед у те, аби абсолютизувати (або як мінімум суттєво зміцнити) власну позицію у «конфлікті ідентичностей».

У такій формі вияскравлена проблема у структурних параметрах розпочатої у першій чверті XXI ст. розмови про сучасне українознавство виходить далеко за рамці контексту, окресленого необхідністю протидії російській агресії (хоча, зрозуміло, що цей біль зараз – найпекучіший): «...в історичний період, що характеризується поширеним де-структуруванням організацій, делегімізацією інститутів... та ефемерністю культурних проявів, ідентичність стає головним, а іноді й єдиним джерелом смислів» [52, с. 27], – наголошує під цим оглядом один із провідних сучасних соціологів М. Кастельс. Саме нова «якість» світової історії, яка початком XXI ст. за-свідчила себе кризою стратегій фінансової глобалізації, подіями 11 вересня 2001 р., війнами в Іраку та Афганістані, піднесенням популістських рухів у Європі, нині спричинивши до таких різних за наслідками, але однаково вглиблених у проблематику з'ясування та поновної концептуалізації невідчужених сенсів існування особистості та спільноти феноменів, як Арабська весна та Майдан, змусила науковців зовсім у новий спосіб переосмислювати аналітичні концепти гуманітарних наук про ідентичність. Можна без перебільшення ствердити, що ці типологічно споріднені з українознавством науки, такі як полоністика, германістика, іспаністика, англістика,

які мають давню традицію розвитку і спираються на тривку тяглість освітніх практик (викладач англістики Уельського університету П. Баррі підкреслює, що впровадження її в освітній простір Британії почалося ще в першій третині XIX ст.: «Прорив стався 1826 р., коли в Лондоні було засновано університетський коледж, який мав право присуджувати вчені звання чоловікам та жінкам усіх вірувань або невіруючим. У 1828 р. було запропоновано ввести до програми англістику як навчальний предмет, а в 1829 році призначено першого професора» [53, с. 20]), збагатилися під сучасну пору виразно новими сенсами, здобувшись, сказати б, на «друге дихання». Ба більше, виклики актуального сьогодення спричинили до постання нових напрямних наукового знання, які раніше існували у, сказати б, латентному стані. Прикметне під цим оглядом спостереження Т. Кононенка, яке він висловив ще у 2009 р. «До кінця 90-х років минулого століття у діяльності освітніх комплексів США на теренах України були широко представлені запрошення на «американські студії» – «American Studies», які містили різні навчальні програми та курси у різних університетах країни. Згодом у офіційних пропозиціях цих організацій з'явився новий термін – «американознавство», – яким замінили цілу низку предметів і курсів, проте зберегли всі змісти, які раніше охоплювались терміном «американські студії». Відтак «американські студії» стали підрядним поняттям до поняття «американознавство». Оскільки останнє стосувалось не лише хоча й інтегративних, проте часткових проявів американізму, але й спроб охопити і виявити американське як типове, властиве всьому, що має відношення до такого

світового явища, як США» [54, с. 29]. У цьому ж причинному ряді стрімкого зростання уваги академічних і політичних кіл до формування ідентичностей та аналітичного вивчення цієї проблематики – активне розгортання діяльності інституцій такого кшталту, як іспанський Інститут Сервантеса (заснована 1991 р. державна установа, яка покликана пропагувати іспанську культуру і взагалі «іспанськість»: поза межами Іспанії нині діє 77 її центрів), аналогічна китайська Глобальна мережа Інститутів Конфуція, турецький Інститут імені Юнуса Емре (має 25 центрів у всьому світі: на відкритті Лондонського центру президент Туреччини А. Гюль заявив, що «Центри турецької культури імені Юнуса Емре – це «м'яка сила» Туреччини» [55]), німецький неурядовий Інститут ім. Гете.

Т. зв. «россиеведение» свідомо виводиться автором цієї статті за межі світової парадигми наук про національні ідентичності. Виводиться насамперед через те, що методологічні засади та аналітичні стратегії «россиеведения» мають мало спільного із об'єктивним знанням та об'єктивним з'ясуванням специфіки національної ідентичності російського етносу. У такій формі, в якій воно існувало досі й існує нині, «россиеведение» – це політико-адміністративна, культурно-гегемоністська та маніпулятивно-педагогічна технологія, зорієнтована на формування лояльної до Кремля свідомості насамперед у російських школярів та студентів. Характеристичним прикладом тому – підручник з «Россиеведения» [5] В. Шаповалова, автора багатьох монографій і підручників, професора «кафедры международных организаций и проблем глобального управления МГУ им. М. Ломоносова».

Спираючись на концепцію засадничої конфронтаційності Московщини та європейського Заходу, теоретичні підстави якої були сформовані ще 1869 р. глибоко шанованим усіма «россиеведами» реакціонером і монархістом Н. Данілевським у його сповненій параноїдального мілітаризму праці «Россия и Европа» (причини катастрофічної поразки Московщини у Кримській війні цей публіцист вбачав у тому, що, мовляв, Захід, який «прогнів», заповзявся знищити миколаївську імперію як носія і втілення «вселенської правди»: чи й варто вкотре підкреслювати, що ніякої України для Данілевського та його послідовників не існувало і не може існувати в принципі – «Юго-Западный край – точно такая же Россия и на точно таких же основаниях, как и самая Москва» [56]), В. Шаповалов рухається тим же «данілевським» шляхом, виправдовуючи всі жахіття Московщини – від опричників до ГУЛАГу – «особливим шляхом» євразійської імперії. Г. Шилова, одна з послідовниць «школи В. Шаповалова», у статті «Россиеведение как учебный курс в вузах» під цим оглядом підкреслює: «Россия развивалась в своем историческом времени. В течение столетий использовались такие специфические средства, как общинность, сословная система, крепостное право, самодержавие, тоталитаризм. Веками создавалось военно-государственное общество с его девизом служения Отечеству. Эта система обеспечивала стратегическую независимость и безопасность России» [57, с. 27]. Тобто, на думку «россиеведов», безпеку Московщини забезпечували кріпаччина, відсутність правової держави та катівський інструментарій слідчих з НКВД. Зрештою, із цим важко сперечатися... Одначе, попри

всю шовіністичну маячню, варто відзначити ґрунтовність підходів та справді імперський розмах як у практиках впровадження «россиеведения» в освітній процес російської середньої та вищої школи (в мережі Інтернет багато матеріалів на цю тему), так і в просуванні «россиеведения» як імперської гуманітарної стратегії за межами РФ. З цією метою ще у 1996 р. створено «Міжнародну Академію россиеведения», активно працюють у цьому напрямі такі структури, як заснований 2007 р. особисто В. Путіним фонд «Русский мир» та «Федеральное агентство по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству (Россотрудничество)». Прикметно, що саме філіали «Россотрудничества» в Україні стали важливими координаційними центрами просування інтересів Кремля та «майданчиками», на яких різноманітні проросійські організації узгоджували стратегію і тактику антиукраїнської діяльності до і в процесі розгортання т. зв. «Русской весны». Симптоматичним бачиться і той факт, що саме 2014 р., тобто в рік початку прямої московської збройної агресії проти України, «Институтом научной информации по общественным наукам Российской академии наук» було видано спеціальний довідник «Россиеведение: Отечественные исследователи» [58]. У ньому – імена 469 прокремлівських «россиеведов» (переважно докторів наук та професорів, із вказівкою на спеціалізацію та найвагоміші здобутки кожного)...

І нарешті – про традицію, третю складову парадигмальної тріади модальностей структурування дискусії про сучасне українознавство. Притаманна

цьому дискурсу інтелектуальна тяглість, започаткована, нагадаю, ще М. Драгомановим, М. Грушевським та С. Єфремовим, у поєднанні з академічною та освітньо-виховною «ресурсною базою» сучасного українознавства дають можливість стверджувати: саме українознавчий потенціал концептуалізує нині, на поч. ХХІ ст., найбільш ґрунтовні методологічні засади формування тієї царини наукового знання, у координатах якої комплексно вивчається українська ідентичність, саме українознавчий пошук створює те продуктивне напруження референтного поля, у модальностях якого ідентитети українськості розглядаються не в одновимірній-обмеженій констатаційності, а в розгортанні базових дискурсивних модальностей. Звичайно, окреслену царину наукового знання комусь вільно буде означити і в інший спосіб, вигадуючи для цього будь-які назви (наприклад, інтегративна історія або цивілізаційно-комплексна культурологія), проте інтелектуальна чесність вимагатиме, аби ми, згадавши про мудрого схоласта В. Оккама, не нагромаджували зайві дефініції, а називали те, що було і є цариною українознавства, цим його власним і питомим ім'ям. Враховуючи це, належало б погодитись із таким визначенням:

Українознавство – це царина наукового знання, яка, узагальнюючи здобутки комплексу галузевих гуманітарних дисциплін, досліджує національні ідентитети у просторі історичного буття та соціокультурних репрезентаціях української людини й українства.

З огляду на це об'єктом українознавства постає історико-культурна специфіка буття української людини та українства у світовому часопросторі.

Предметом українознавства постає парадигмальна повнота національних, соціокультурних та екзистенційно-особистісних ідентитетів української людини та українства.

У такому варіанті визначення (варто повсякчас пам'ятати, що запропонована «інтелектуальна формула» була й лишатиметься пластичною, бо оперативне поле українознавства змінювалося і надалі змінюватиметься, залежно від, скористаюся наразі місткою метафорою Ліни Костенко з її «Думи про братів Незазовських», «вітрів історії») доміантними постають два реєстри – водночас діалектично-цілісні та антитетично-суперечні: по-перше, українознавство – це самостійна царина наукового знання; по-друге, українознавство досліджує національні ідентитети, узагальнюючи здобутки комплексу гуманітарних дисциплін. То що ж первинне – українознавство чи галузеві гуманітарні дисципліни? Відповідь на це питання лише одна: первинна Україна, натомість способи інтелектуального осягнення її субстанційної бутності можуть (і повинні!) бути різними, бо багатовимірність емпіричного матеріалу неминує породжує і багатовимірність наукового розмислу (по-іншому було тільки в часи всевладдя більшовицької партії, коли панувала одна обов'язкова для всіх марксистсько-ленінська методологія: розпочинаючи працю над своєю студією, вчений-гуманітарій тоді вже знав – а якщо не знав, то партком йому підказував, – до яких висновків він має дійти). Свого часу, на поч. 90-х років ХХ ст., коли українознавство лише починало утверджуватися у пострадянській Україні, його недоброзичливці (статті з назвами на кшталт «Обережно, українознавство!» друкувалися

тоді з їхньої «подачі» на шпальтах відповідного характеру медіа) інтенсивно спекулювали на цій проблематиці, стверджуючи, що українознавство у своїй основі має дискримінаційний і напівколоніальний характер, бо, мовляв, історично розвивалося воно в умовах, коли українська наука була позбавлена вільного голосу, а після здобуття Незалежності всі гуманітарні науки і так мають бути українознавчими, тож українознавство як окремішня наука підмінятиме галузеві дисципліни. Щодо першого аргументу, то докладно коментувати його з огляду на очевидну безсенсовість просто не випадає (якби українознавство і справді було ворожим національному відродженню, то всі окупаційні режими його б усіяко підносили, натомість вони його засадничо нищили – це робили і денікінці, і більшовики, і нацисти у рейхскомісаріаті «Україна», і Янукович із Табачником), натомість стосовно другого аргументу належить нагадати: вся історія розвитку українознавства свідчить про те, що українознавство не підмінює галузеві гуманітарні дисципліни – воно насамперед вияскравлює й акцентує їх, надає їм об'ємності та поліфонічно-контекстуального резонансу. І саме в такому акцентуванні – не зазіхання на «чужу компетенцію», а одна з унікальних рис українознавчої інтелектуальної пропозиції, адже на різних етапах нашої інтелектуальної історії доміантою українознавства окреслювалися різні галузеві напрямні. Під цим оглядом і позиціонування українознавства в їхній системі координат було, відповідно, різним – але воно лишалося саме українознавством, бо взорувало на історико-соціальний та екзистенційно-культурний горизонт цілокупності українського буття.

Конкретизую повищу тезу прикладами з історії українознавства. Загальноновизнано в нашій гуманітаристиці, що «точкою біфуркації» в розвитку українознавства як науки та форми суспільного світогляду став вихід у 1827 р. збірки «Малороссийские песни» М. Максимовича (це визнавали і М. Грушевський, і сучасні дослідники, які називають «Малороссийские песни» «стартовою точкою... наукового українознавства» [23, с. 107]): «Предисловие» до цієї збірки концептуалізувало нові підходи до осмислення України в її соціогуманітарному, історичному, світоглядно-філософському та літературно-мистецькому виявах. Належачи за формальними ознаками до царини фольклористики, ця праця М. Максимовича водночас утвердила нові точки відліку у вивченні:

а) української історії (замість концепції старшинських автономістів, опертої на архівно-документальні свідчення та підкреслену повагу до династичної традиції, почала утверджуватися «народницька» школа української історіографії з її акцентуванням на народній пам'яті історії та живому плінні народного буття);

б) української художньої словесності (місце класицизму і сентименталізму заступив романтизм із його піднесеним до висот екзальтації культом козаччини);

в) української світоглядної традиції: не ідеологема старшинського автономізму та привілеїв перетвореної на російське дворянство колишньої козацької старшини репрезентувати «малоросійський народ» на теренах колишньої Гетьманщини постала в ній визначальною, а концепція засадничої окремішності і від поляків, і від державно-панівних росіян українського народу, до обширів

розселення якого однаковою мірою належать і Лівобережжя, і Правобережжя, і Галичина.

Ще раз підкреслюю: формально належачи до царини вивчення усної художньої словесності, книга М. Максимовича спричинила до революційних змін в цілому українознавстві (яке вочевидь тоді ще українознавством не називалося і не могло називатися). Подібно ж у пошевченківську епоху «еталонним зразком» українознавства піднеслася праця вже не з фольклористики, а з психоетнічної історії українців – славнозвісний есей «Две русские народности» М. Костомарова, на «інтелектуальний горизонт» якого орієнтувалися в період від поч. 60-х років XIX ст. і до подій 1905 р. і наші історики, і фольклористи, і мовознавці, і літературознавці, і політичні діячі, адже, за М. Грушевським, «українознавство в сім процесі йшло дуже часто в тіснім і нерозривнім зв'язку з політичною боротьбою» [59, с. 37]. І цей перелік вільно продовжувати: можна наприклад, нагадати, як формування «державницької школи» української історіографії, започатковане у 20-х роках XX ст. працями В. Липинського та Д. Дорошенка, вплинуло на свідомість такого визначного культуролога-українознавця і поета, як Є. Маланюк. Однак необхідно повсякчас мати на увазі, що у розгортанні кожного з етапів нашого інтелектуального поступу модальності українознавчої дискурсивної парадигми центрувалися довкола певної історично обумовленої галузевої конкретизації українознавства. Вочевидь, саме в поліфонічній контекстуальності і полягає унікальна «присутність» українознавчої метадискурсивності, у координатах якої концептуалізовано виявляється не-лінійність історичного

буття українства, для адекватного осмислення культурно-цивілізаційних домінант якого, наприклад, утвердження у нашому красному письменстві першої пол. XIX ст. романтизму – то подія, значно важливіша за скасування чинності на українських теренах Литовського статуту і впровадження там «Зводу законів Російської імперії», яке відбувалося в тому ж історичному часі (хоча в «лінійному гранд-наративі» царина юридична і взагалі – статусно-державна зазвичай важливіша за літературно-мистецьку), а «Літературна дискусія» – подія, суттєвіша за кадрові перестановки в уряді УСРР у 20-х роках XX ст.

На схилку XX – на поч. XXI ст. ця інтелектуальна стратегема українознавства постає типологічно відповідною найновішим та найбільш перспективним аналітичним практиками світової гуманітаристики, у просторі якої «проривні» для цілого академічного дискурсу пошукові стратегії реалізуються насамперед у форматі осягів конкретної науки. Варто тут нагадати про роботи філософа і психоаналітика М. Фуко з його концепцією «контрпам'яті» (в контексті українознавчих досліджень Голодомору, та й не тільки його, особливо продуктивної), про праці палестинсько-американського літературознавця Е. Саїда, який своїми формально віднесеними до компетенції літературознавства (і літературознавчої культурології) працями «Орієнталізм» (1978) [60] та «Культура й імперіалізм» (1993) [61] започаткував методологічний переворот у розвитку цілої теорії ідентичностей: він виразно структурував реєстри аналітичного інструментарію постколоніальних студій, до оперативного поля яких належать тепер дискурсивні опції як власне літературознавства, так

і історії, історіософії, політології, психолінгвістики, культурології. О. Юрчук під цим оглядом наголошує (і зауважені нею дослідницькі інтенції надзвичайно важливі у перспективі розвитку українознавства XXI ст.): «Орієнталізм» Е. Саїда сформував коло наукових понять, основоположних для постколоніальної теорії: «інтелектуальна перевага», «перекодована присутність або репрезентація», «культурна сила». Він [Едвард Саїд. – О. Х.] не мав сумнівів щодо заангажованості будь-якої науки – це руйнувало ілюзію, що гуманітарні студії розгортаються поза сферою політики: студії колонізатора стосовно підкореного ним народу завжди містять геополітичний аспект і є засобом контролю колоніального дискурсу» [62, с. 6]. Прикметно, що Е. Саїд, уже здобувшись вершин суспільного і наукового визнання, не втомлювався повсякчас підкреслювати особливу роль конкретних гуманітарних наук (особливо – філології [63]) в процесі адекватного усвідомлення публічних репрезентацій ідентичності. Подібно ж праці так само віднесеної формально до царини літературознавства американської дослідниці індійського походження Гаятрі Ч. Співак [64] (насамперед її студія «Чи може підпорядковане промовляти?» [65], у якій порушується кардинальна і для сучасного українознавства проблема «права на голос» у пригноблених спільнотах, права, яке зазвичай анексується колонізатором у різноманітних формах – від м'якої поблажливості до жорсткої дискримінації) визначили напрямні розвитку цілої низки аналітичних студій у царині дослідження ідентичності.

Неодноразово наголошувана тут проблема дослідження ідентичності – вочевидь сенсотворча і центральна в

дискурсі сучасного українознавства. Цьому сприяє навіть виразна семантична (так само, як і фонетична) близькість поняття «українознавство» та базового для науки про нашу ідентичність концепту «українство»: видана 1891 р. розлога і ґрунтовна студія І. Нечуя-Левицького «Українство на літературних позвах з Московщиною» [66] окреслила та утвердила поняття «українство» як синонім діяльно-репрезентативного побутування етносу у його свідомо-національному себе-виявленні. Сучасне українознавство з необхідністю має підходити до цієї проблеми багатовимірно, враховуючи і набуток попередників (у першу чергу – корифеїв українознавства: М. Драгоманова, М. Грушевського, С. Єфремова, В. Кубійовича), і сучасні проєкції цієї концептосфери, яка активно утверджується як пріоритетна складова соціогуманітарних досліджень у другій пол. ХХ ст. (класичною у цьому контексті окреслилася праця канадського філософа і культуролога Ч. Тейлора «Джерела себе. Творення новочасної ідентичності» [67]; варто наголосити, що українська думка навіть у підцензурних умовах рухалася у цьому ж напрямі – досить згадати за славнозвісний трактат І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»). Перед українознавцем тут якнайширше поле для розмислу: можна, серед іншого, покликаючись на згаданого вже повище М. Кастельса, досліджувати специфіку розгортання в конкретно-історичному часі трьох форм ідентичності – «легітимної», «протидіючої» та «проєктної» (за М. Кастельсом, «легітимна» ідентичність «проявлена у теоріях націоналізму та домінуванні певних осіб у суспільних інститутах» [68, с. 95]; ідентичність «протидіюча» реалізується

у спротиві узвичаєним формам ідентичності; ідентичність «проєктна» руйнує стереотипи та концептуалізує нові форми себе-осягнення), можна вивчати українську ідентичність як наратив чи студіювати її в епістемологічних проєкціях постнеокласичних досліджень.

Важливо наголосити, що саме в семіотичних модальностях українознавства до наукового інструментарію гуманітаристики було впроваджено таке поняття, як «спільнотна ідентичність». Вперше його застосували у процесі аналітичного розмислу над становленням форм українського себе-виявлення та себе-осягнення у дошевченківську епоху: актуалізуючи цю культурно-історичну контекстуальність, українознавці застановляються саме на спільнотній, а не на національній ідентичності. Застановляються попри те, що в дискурсі нашої гуманітаристики вчені доволі часто оперують поняттям «українське національне відродження початку ХІХ ст.», називаючи певні явища та з'яви тогочасного українського письменства чинниками саме національного літературного поступу. Взагалі, у концептуалізованому в такий спосіб протиставленні «спільнотного» та «національного» розгортається методологічний конфлікт між прихильниками двох концепцій української націогенези – відповідно «модерністської» та «примордіалістської». Прихильники першої переконані, що нація – це історико-цивілізаційний конструкт, поява якого зумовлена модерністю та владою, у відповідний спосіб зорганізованою та структурованою тим-таки дискурсом модерності. На думку вчених-модерністів, лише після Американської та Французької революцій постає можливість коректно досліджувати нації та

націоналізми як феномени культурні і водночас політичні. Засновник міждисциплінарної галузі вивчення націоналізму Е. Сміт у праці «Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт, республіка» підкреслює: «На думку модерністів, і нації, і націоналізми мають нове, недавнє походження і є результатом модернізації... У модерністській перспективі нації не тільки не існують, а й не можуть існувати до утвердження модерності, хоч як визначати цей термін. На практиці це означає, що про нації і націоналізм можна говорити не раніше кінця XVIII ст.» [69, с. 19].

Натомість прихильники примордіалістської концепції (у різноманітті її варіативних інтерпретацій: «соціально-біологічної, культурницької, політико-генетичної» [70, с. 21]) намагаються уникнути подібного механістичного підходу до історичної діахронії, за якою тільки чітко визначена історична доба з відповідною парадигмальністю індустріально-виробничих, політичних та культурно-освітніх атрибутів «надає право» іменуватися нацією. Визначальною в цій теорії є положення, згідно з яким «сучасні нації сформовані здебільшого на основі вже наявних етнічних зв'язків і почуттів» [69, с. 11]. Вони не сконструйовані з набору ситуативних складників, а концептуалізовані як органічне завершення певного процесу розвитку етносу; постаючи в репрезентативних своїх виявах як модерні феномени, вони водночас мають виразно домодерне походження. Більшість примордіалістів «прочитує» процес націогенезу у розгортанні системи понять «етнос – народ – нація», де кожна наступна ланка, пов'язуючись із попереднім періодом розвитку, водночас виступає його діалектичним продовженням-запереченням. Цей рух має свій

«горизонт», свою «завершену форму» – але не менш важливі також його проміжні етапи («спільнотна ідентичність» і постає одним із них). Е. Сміт у цьому зв'язку так визначає «ідеальний тип» нації: «...це названа і самовизначена людська спільнота, члени якої плекають спільні міфи, спогади, символи, вартості і традиції, створюють і поширюють характерну публічну культуру й дотримуються спільних вартостей і спільних законів» [69, с. 40]. Такий «ідеальний тип», справді, здатен уреальнитися лише в модерну добу (варто дотримуватися узвичаєного в історіографії датування, за яким період від появи книгодрукування до 1789 р. називають ранньомодерним, натомість Французька революція розпочинає власне модерну епоху: за Р. Шпорлюком, «першими українцями модерної доби були Котляревський, його друзі, побратими та читачі» [71, с. 417]), інакше постати не як «сфабрикована» для власних потреб політикою і владою «національна ідентичність», а як закономірна ланка у довгому процесі трансформацій, спричинених існуванням такої об'єктивної реальності, як конкретний етнос у його історичному розвитку.

Специфіка української історико-культурної ситуації на дошевченківському її стадіальному етапі (етапі надзвичайно важливого і навіть – вирішального для українського суспільно-інтелектуального поступу), що її, ще раз підкреслюю, в системі українознавчих координат необхідно аналізувати крізь призму осмислення спільнотної, а не національної ідентичності українців, полягає в тому, що жодна з цих провідних концепцій – ні модерністська, ні примордіалістська – не можуть без суттєвих корекцій методологічної «оптики» в

адекватний спосіб описати процес етно-ідентифікаційної мобілізації українців цієї епохи. Варто погодитися з твердженням О. Реєнта: «З огляду на багато причин, місце України в цивілізаційних процесах неможливо визначити методом механічного накладання євразійської чи західноєвропейської матриці» [72, с. 8]. Модерністська концепція, як уже зазначалося, не надається для такого визначення з огляду на механістичність моделей інтерпретаційного осмислення тяглості історичного процесу, примордіалістська (на думку українознавців, суттєво більш виражена і концептуально верифікована), – зважаючи на ігнорування деяких важливих аспектів специфіки історичного саморозвитку етносу (особливо пов'язаних із вияскравленням радикальних трансформацій суспільно-історичного дискурсу на зламі XVIII – XIX ст., зокрема – із розгортанням нового типу інтелектуальної комунікації, пов'язаної з процесами, які Б. Андерсон назвав «капіталістичним друкарством» [73, с. 95]). Для підтвердження цієї тези (бо теорія має пояснювати внутрішню логіку структурування емпірики історичного дослідження, а не підлаштовувати її під себе) пошлюся на свідчення двох інтелектуалів, які описували терен підросійської України у першій пол. XIX ст.

Першим надамо слово П. Кулішу, який у «Записках о Южной Руси» (перший том видання побачив світ у Петербурзі 1856 р., хоча матеріал для нього автор «Чорної Ради» збирав ще задовго до арешту у 1847 р.) залишив важливі зауваги про етнічну ідентифікацію українців тогочасної Наддніпряни: «Малороссийские простолюдины, на вопрос: «Откуда вы?» будут отвечать:

Из такой-то губернии; но на вопрос: «Кто вы? Какой народ?» не найдут другого ответа, как только: «Люде так собі народ та й годі». – «Вы русские?» – «Ні». – «Хохлы?» – «Які ж ми Хохли?» (Хохол – слово бранное, и они его отвергают). – «Малороссияне?» – «Шо то за Малоросияне? Нам его й выговорить трудно» (Малороссиянин – слово книжное, и они его не знают). Словом, земляки наши... сами себя называют только людьми и не присваивают себе никакого собственного имени» [74, с. 235]. Здавалося б, маємо переконливі свідчення етнічної індиферентності тогочасного українського загалу – принаймні сільського (індиферентності, пом'якшеної тим, що автохтони все ж досить чітко відрізняли себе від росіян). Натомість відомий німецький географ і мандрівник Й. Коль, який, відвідавши Україну у 1830-х роках, залишив у щоденнику такий запис: «Огида, яку народ Малоросії відчуває до народу Великої Росії, така сильна, що її можна справедливо характеризувати як національну ненависть... Малоросіяни твердять, що до часу їхнього підкорення всі вони були вільні люди та що кріпацтво було між ними невідоме. Як вони самі кажуть, росіяни повернули половину народу в рабів. Упродовж першого століття після об'єднання Малоросія мала своїх гетьманів та зберігала у великій частині свою старовинну конституцію та привілеї; але все це було зметено назадняцькими реформами останнього та поточного століття... Полтавську битву до сьогодні згадують у цілій Малоросії з почуттями, подібними до тих, що з ними битву під Білою горою згадують у Чехії» [75, с. 25].

Наведені вище тексти, здавалося б, зумовлюють взаємопротилежні

прочитання феномену української ідентичності аналізованої доби: прихильник модерністської концепції посилятиметься на текст П. Куліша як на переконливе свідчення того, що свідомість загалу в доіндустріальну добу не можна осмислювати в категоріях національного самототожнення, натомість примордіаліст використовуватиме щоденниковий запис Й. Коля як доказ того, що українська ідентичність у першій третині XIX ст. утверджувалася, спираючись на спільну для загалу історичну пам'ять, чітке усвідомлення тяглості традиції, засадничо протилежної московській, та виразне розуміння відмінності «свого» та «чужого». Але ж в обох текстах мовиться про один і той же етнос в один і той же час і на одному й тому ж обширі його історичного розселення. Інтерпретаційна антиномія знімається в українознавчому синтезі, якщо в розгляді процесів національної мобілізації українців підросійської України актуалізувати таке базове поняття, як «спільнота». Відразу потрібно застерегти, що йдеться не про відому теорію «уявлених спільнот» Б. Андерсона (попри цілу низку важливих і перспективних для подальшої розробки зауваг, ця теорія, у суті речі, постає одним із варіантів модерністської парадигми, у регістрах якої національне занадто часто ототожнюється зі сконструйованим), а про спільноту як об'єктивну реальність етнічного розвитку. «Спільнота... це, як правило, велика, складно організована група людей, яка виділяється на основі певних соціальних ознак (наприклад, етнічні, релігійні, мовні, політичні, господарсько-культурні) й існує як взаємодійна цілісність у певному історичному та соціокультурному просторі чи ареалі» [76, с. 13], – наголошує А. Зінченко.

Власне, спільнота у такому тлумаченні – це та субстанційна модальність, яка у процесі свого розвитку, здобувшись на спільну мову та символічну комунікацію, набуває ознак етнокультурної спільноти (екстраполюючи сказане на українську ситуацію, класичною «етнокультурною спільнотою» можна назвати україно-руський соціум XIV – XVI ст.). Ускладнюючи свою структуру, розвиваючи внутрішні зв'язки та функції (у тому числі – виокремлюючи правлячу верству), етнокультурна спільнота набуває ознак етносоціокультурної. «Якщо така спільнота, бодай зусиллями свого інтелектуального проводу, виокремлює себе з-поміж інших спільнот і ставить цілі культурної (освітньої, релігійної), представницької й політичної самоорганізації, така спільнота діє як етносоціополітична» [76, с. 12 – 13].

Можна дискутувати стосовно того, на якій стадії історичного розвитку українство зі спільноти етносоціокультурної трансформувалося в етносоціополітичну (тут посилятимуться і на історичний контекст Гетьманщини з її виразними тенденціями старшинського автономізму, і на утвердження наприкінці XVIII ст. українознавства як системи концептуальних дискурсів пізнання окремішнього етносу, хоча коректнішим і науково більше верифікованим бачиться наголос на творенні української етносоціополітичної спільноти у період діяльності Кирило-Мефодіївського братства, що ним, власне, і розпочинається шевченківський період українського інтелектуального розвитку), проте безсумнівною окреслюється потреба в процесі вивчення тогочасного українського соціуму оперувати поняттям саме спільнотної, а не національної ідентичності українців.

Справді, ідентичність автохтонного населення підросійської України у першій третині XIX ст. ще не може бути названа сформовано-національною: багато компонентів визначеного Е. Смітом «ідеального типу нації» [69, с. 40] у її тогочасній системі координат ще не фіксуються або перебувають в ембріональному стані; у першу чергу йдеться про концепт «називання і самовизначення» – етнонім «українці» ще не утвердився спільним для Слобожанщини і Таврії, Наддніпрянщини і Галичини, Полісся і Волині. Водночас це виразно українська ідентичність – і то вже не домодерно-етнічна ідентичність в її побутово-узвичаєних аспектах, які обмежуються насамперед досить нечітким виокремленням «свого» в іноетнічному оточенні та звичаєво відтвореною традиційною культурою, а ідентичність саме спільнотна, з притаманним їй контекстом історичної пам'яті та виразними домінантами відкидання свідомістю народу того суспільного устрою, який нав'язаний був Україні країною-окупантом – Московщиною. У такому сенсі «спільнотна ідентичність» виразно зближується з категорією ідентитету, яка характеризується насамперед актуалізацією колективно-соборних форм свідомості, закорінених у переживанні особистістю свого індивідуального буття як складової вияскравленого в кожному конкретному часі цілісного потоку народної історії.

Концепт «спільнотної ідентичності» може правити за найхарактеристичніший зразок у позитивному сенсі цього поняття методологічної пластичності українознавства, особливо важливий і помітний у ситуації, коли після постмодерністської «епохи коментарів» наша гуманітаристика, як і цілий європейський

гуманітарний дискурс, знову постали перед необхідністю реактуалізації «цілісної розповіді» (зрештою, дискурси фундаторів українознавства – насамперед М. Грушевського та С. Єфремова – і були такими «цілісними розповідями»): інакше кажучи, йдеться про відродження метанаративу як цілісної системи координат, у просторі якої легітимізується культурно-історична оповідь. І. Колесник, znana у цій царині дослідниця, посилаючись на американських вчених Джастіна Ірвінга та Каріна Кленке, підкреслює, що метанаратив нині, у першій чверті XXI ст., уреальнюється як «якісний метод дослідження, який, поперше, інтегрує історичну, психологічну та культурну перспективи. По-друге, метанаратив як метод вивичує роль саморефлексії/самоідентифікації, що відображає онтологічну цілісність пізнання життя індивідуума, визначений у такий спосіб метанаратив актуалізує такі виміри наративної інтерпретації, як інтеграція контекстів життєвого досвіду та багатовимірні підходи... Метанаратив як метод відкриває нові дослідницькі можливості та сучасні технології. До нових технологій належать синергетичний метод, ресурс синергетичної свідомості» [77]. І. Колесник надзвичайно вдало зауважила важливу специфічну особливість, яка неодмінно має бути притаманною новому українознавчому метанаративу: засаднича вивільненість від тягаря рудиментарно-механістичної радянської «діалектики», взорування на горизонти пластичної і поліфонічної «синергетичної свідомості» з її засадничою піднесеністю до рівня метапозиції, яка знімає дихотомію непоборної протиставності тоталітарних опозицій (сумнозвісної більшовицької «єдності

і боротьби протилежностей», що нею послуговувалися в офіційному науковому «дрес-коді» радянських часів). А також – додасть від себе автор цих рядків – новий українознавчий метанаратив неодмінно мусить творчо осягнути той рівень дискурсивної рефлексії, що його засновник інтерпретативної (символічної) антропології Кліфорд Гірц називав «насиченим описом» – прискіпливим аналізом певної соціальної події, який дає можливість поглянути на неї під «кутом зору» самої дійової особи, адже, як зазначає цей американський антрополог і соціолог, соціальні факти не існують поза межами значень, що їх надають їм самі реальні учасники подій [78]. Назвагал беручи, концептосфера опертого на поважну традицію і водночас актуалізованого в семіотичних стихіях сьогодення українознавства з необхідністю має включати аналітичні осяги:

а) специфіки концептуалізації «культурно-антропологічної формули» українства;

б) рецептивних проекцій її імагології у вимірах як соціогуманітарних, так і історико-політичних;

в) питомо-етнічних домінант у підходах до аналізу парадигмальних варіативностей колективної та індивідуальної пам'яті (належить згадати і за популярне нині поняття «комеморація» – формування та вивчення політики пам'яті).

За Т. Усатенко, осердям дослідницьких зацікавлень нового українознавства має постати не факт, об'єкт, раціональний підхід (хоча, зауважу від себе, і суто фактологічні студії також мають і надалі матимуть велику вагу в українознавстві), а «конкретність людського життя, сфери чуттєвого досвіду, суб'єктивності, які не враховувала класична методологія і не

приймав офіційний академізм» [79, с. 38]. Прикметно, що саме в модальностях наукової школи, сформованої в Національному науково-дослідному інституті українознавства, витворився перспективний під цим оглядом пошуковий напрям (опертий на давню українознавчу традицію нескутого конвенційними умовностями аналітичного розмислу, започаткованого ще М. Максимовичем і творчо продовженого Ю. Липою та Ю. Вассияном) – йдеться, насамперед, про праці піонера в дослідженні психоетнічної екології України В. Сніжка (серед найвагоміших його робіт – книги «Нариси з психоетнічної екології України» [80], «Ідеологія Терену» [81], «Брама» [82], «Природний міт для українців. Книга І. Шлях» [83], «Українознавство: природна психо-філософська концепція» [84]).

Особливо важливе місце в сучасному українознавчому дискурсі належить ви-яскравленню його актуалізованих та потенційних «когнітологічних транскрипцій» – бо саме когнітологія як царина екзистенційно-симфонічного сенсотворення та практично-духовної діяльності людини пов'язана з аналізом знання і забезпеченням його подальшого розвитку, царина, в оперативному полі якої аналізуються не просто рефлексивні конструкції та логіко-понятійні концепти, а ментальні моделі, психообрази, інтуїтивні репрезентації, ширше – у доглибному сенсі цього поняття парадоксальні (тобто – вільні від атрибутивного підпорядкування «горизонту» домінуючого дискурсу) світоглядні концепти. В умовах розв'язаної Росією інформаційної війни супроти України (а московські пропагандисти, активно залучаючи до свого інструментарію медійні технології «постправди», чудово усвідомлюють, що

люди впереваж реагують не на реальні факти, а на моделі, які закріпилися як панівні у їхній свідомості: архетипічний приклад цього – неіснуючий у природі «розіп'ятий хлопчик» у Слов'янську, який поставав для жертв кремлівської ідеологічної машини реальнішим за всіх документально зафіксованих військовослужбовців армії Російської Федерації, які брали і продовжують брати участь у війні проти України на Донбасі) саме опертий на базові підстави ідентичності когнітивний простір української людини стає об'єктом масованої атаки. Українознавчу контекстуальність стратегії формування «когнітивної безпеки» як одну із найвагоміших складових національної безпеки, роль і місце українознавства у поборюванні озброєних наративів агресора під цим оглядом справді важко переоцінити [51].

Звичайно, прогностично окреслити в окремішній статті стадіальні етапи та дискурсивні напрямні подальшого розвитку українознавства не видається можливим – для цього потрібна принаймні ціла монографія. Зрозуміло, що на цьому шляху, як і належить справжній науці, поряд зі здобутками існуватимуть і продовжуватимуть створюватися проблемні зони, формуватиметься «простір невизначеності», адже, за Гаятрі Ч. Співак, «уникнути «когнітивних поразок» неможливо» [64, с. 367] – завжди «уникав» їх тільки догматизований марксизм-ленінізм, який через те і не був наукою. Відкритим, наприклад, і до сьогодні лишається питання про ті тематичні блоки, у парадигмальній варіативності яких структурується сучасне українознавство (певна річ, ідеться про українознавство академічне, бо шкільна практика викладання українознавства

вияскравлює свою специфіку формування компетентностей, домінантою якої підноситься опертий на гуманістичну традицію україноцентричний світогляд (учня): вже натепер можна констатувати, що серед таких тематичних блоків особливо важливими постануть українська історія (із дотичними до неї методологічними проблемами та дискурсом історіософії) та нерозривно пов'язана з історією українська художня словесність (мова, фольклористика, література – згадаймо за оперативне поле досліджень історико-філологічного факультету Київського університету св. Володимира: серед найновіших праць у цій царині синкретичністю аналітичного мислення особливо вирізняється монографія А. Ціпка «Духовна ліствиця давньоукраїнської словесності» [85]), українська культура та український світогляд, блок військових проблем, педагогічно-освітній блок. Перелік цей лишається відкритим, бо історія вносила і вноситиме в нього свої корективи.

Насамкінець – одна, як на автора цього тексту, вкрай важлива заувага: так, українознавство мусить вслухатися у «голос доби», мусить залучати до свого методологічного дискурсу найновіші здобутки світової (насамперед – європейської) гуманітаристики, мусить бути у кращому сенсі цього поняття «пластичним» в аспекті інструментально-гносеологічному, проте в жодному разі воно не може позбутися того, тільки йому притаманного етосу, високого горизонту людяного й етичного україноцентризму, який утверджений і піднесений був його фундаторами, і найперше – М. Грушевським. Бо для всіх українознавців – і нині в Україні та поза нею суцільних, і майбутніх – мають назавжди дороговказом

лишатися його слова: «Перебігаючи гадкою деталі наукової роботи, переведеної протягом майже півстоліття на моїх очах, і при деякій і моїй таки участі, я з утіхою бачу, як не вважаючи на всі недогоди і перешкоди, все росте і виростає велична будова українознавства, в котрій живе як оживляючий її дух – се пізнання нашої тисячолітньої духовної творчості, – прегарний плід переживань, досягань і страждань нашого многотрудного, великого народу, не послідня, цінна частина здобутку загальнолюдського» [22, с. 41].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ульянов Н. И. Происхождение украинского сепаратизма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.ru/POLITOLOG/ulianow_ukraina.txt
2. Неменский О. Б. «Чтобы быть Руси без Руси». Украинство как национальный проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/book/chtoby_byt_rusi_bez_rusi_ukrainstvo_kak_nacionalnyj_projekt_2012-05-22.htm
3. Рада П. Язык ненависти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.povorosinform.org/opinions/2307>
4. Рада П. Игрушки дьявола [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.povorosinform.org/opinions/2281>
5. Шаповалов В. Россияведение. Учебное пособие / Виктор Шаповалов. – М.: Гранд-Фаир, 2001. – 576 с.
6. Звернення воюючої України до всієї української еміграції. – Торонто: Видавництво «На варті», 1953. – 16 с.
7. Коновець О. Историчні парадигми українознавства: історія і сучасність / Олександр Коновець // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 1994. – Випуск I. – С. 192 – 202.
8. Українознавство 70 – 90-х років XIX ст. у контексті національно-визвольних змагань // Історія української літератури 70 – 90-х років XIX ст.: у 2 т. (за ред. О. Гнідан). – К.: Логос, 1999. – Т. 1. – С. 10 – 112.
9. Павлик М. Передмова / Михайло Павлик // Драгоманів Михайло. Пропаший час. Українці під Московським царством (1654 – 1876). – Львів: З друкарні Івана Айхельбергера і Сп., 1909. – С. 3 – 9.
10. Франко І. Осип Бодянский / Іван Франко // Іван Франко. Збір. праць: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 34. – С. 438 – 445.
11. Грушевский М. Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения / Михаил Грушевский // Украинский народ в его прошлом и настоящем. – СПб.: Общественная польза, 1914. – Т. 1. – С. 1 – 37.
12. Петлюра С. Драгоманов про українське питання / Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. – Нью-Йорк, 1979. – С. 315 – 321.
13. Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення / Дмитро Дорошенко // Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – С. 26 – 39.
14. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905 – 1920) / Григорій Васькович. – Мюнхен: На правах рукопису, 1966. – 226 с.
15. Друге загальне зібрання Української Центральної Ради // Вісти з Української Центральної Ради. – Май 1917 р. – №5.
16. Єфремов С. Українознавство / Сергій Єфремов. – К.: Всеукраїнський Кооперативний Видавничий Союз, 1920. – 64 с.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3156. – Оп. 1. – Спр. 140. Про курси українознавства, зорганізовані Товариством Полуботка – з всеросійських газет. 24 червня 1917 р.
18. Сушицький Ф. Методи українознавства / Феоктист Сушицький // Вільна українська школа. – К., 1917. – №3 – 4. – С.135 – 136.

19. Матеріали по вопросу о преподавании предметов украиноведения в учебных заведениях. – К.: Издание Киевского учебного округа, 1918. – 66 с.
20. Приказ №22 Главнокомандующего губерний: Екатеринославской, Харьковской, Курской и Полтавской. 3 августа 1919 г., г. Харьков.
21. Від редакції // Україна. – К.: ДВУ, 1924. – Кн. 1 – 2. – С. 5 – 6.
22. Грушевський М. Історія української літератури: в 6 т., 9 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Либідь, 1993. – Т. 1. – 392 с.
23. Гомотюк О. Є. Злет і трагедія українознавства на зламі епох (90-ті рр. XIX – перша третина XX ст.) / Оксана Євгенівна Гомотюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 552 с.
24. Вишня Остап. Дещо з українознавства / Остап Вишня // Розстріляне Відродження. Антологія 1917 – 1933. поезія – проза – драма – есей / упоряд. Ю. Лавріненко. – Париж: Instytut Literacki, 1959. – С. 636 – 638.
25. Річицький А. Основи українознавства: підручник для партгуртків, радпартшкіл, комвузів та самоосвіти / за редакцією А. Річицького. – Х.: Пролетарий, 1929. – 336 с.
26. Варварцев М. Буржуазне «українознавство» – знаряддя ідеологічних диверсій імперіалізму / Микола Варварцев. – К.: Наукова думка, 1976. – 187 с.
27. Варварцев М. Американські центри буржуазного «українознавства» на службі мілітаризму / Микола Варварцев. – К.: Тов-во «Знання» УРСР, 1984. – 15 с.
28. Білецький О. Шляхи розвитку дожовтневого українського літературознавства / Олександр Білецький // Білецький Олександр. Збір. праць: у 5 т. – К.: Наукова думка, 1965. – Т. 2. – С. 72 – 110.
29. Прицак О. Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статей на теми нашої культурної політики (1967 – 1973) / Омелян Прицак. – Кембридж – Нью-Йорк: Фонд катедр українознавства, 1973. – XXXVI+189 с.
30. Краснодарська І. Українознавчі студії діаспори (XX ст.) / Ірина Краснодарська. – К.: ННДІУ, 2011. – 368 с.
31. Історія українознавства: навч. посіб. за ред. П. Кононенка. – К.: Академвидав, 2011. – 512 с.
32. Калакура Я. Українознавчі дослідження: теорія та методологія / Ярослав Калакура. – Тернопіль: Джура, 2012. – 292 с.
33. Токар Л. Наукові основи українознавства / Леонід Токар. – К.: ННДІУВІ, 2013. – 352 с.
34. Науковий інструментарій українознавця. Довідник / кер. авт. кол. Л. Токар. – К.: ННДІУВІ, 2012. – 376 с.
35. Українознавство: посібник для студентів вищих навчальних закладів / Обушний М., Піскун В., Мостяев О. та ін. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – 672 с.
36. Українознавство. Стандарт навчально-інтегративного курсу / наук. керівник П. Кононенко // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка «Українознавство». – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 1994. – Випуск І. – С. 87 – 157.
37. Кононенко П. «Історія української літератури» Михайла Грушевського – етап у розвитку наукового літературознавства / Петро Кононенко // Грушевський М. Історія української літератури: в 6 т., 9 кн. – К.: Либідь, 1993. – Т. 1. – С. 7 – 36.
38. Дерев'янченко Н., Кузьменко Р. Організація науково-дослідної роботи з українознавства в загальноосвітніх навчальних закладах Великоновосілківського району Донецької області / Наталя Дерев'янченко, Раїса Кузьменко // Українознавство. – К.: НДІУ, 2015. – № 2. – С. 186 – 188.
39. Кононенко П. Українознавство / Петро Кононенко. – К.: Заповіт, 1994. – 320 с.
40. Кононенко П. Стан сучасного українознавства та його завдання в розбудові держави / Петро Кононенко // Українознавство в розбудові держави. Матеріали щорічної Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Інститут українознавства

Київського університету імені Тараса Шевченка, 1994. – С. 5 – 14.

41. Руденко Є. Хто диктував листа українській інтелігенції? / Євгенія Руденко // Бібі-сі, Київ, 4 серпня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/08/110804_letter_intellectuals_ua_er.shtml

42. Неінтелігентні ігри адміністрації президента // Українська правда, 4 серпня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/08/4/6451351/>

43. Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку / П. Гай-Нижник (керівник проекту). – К.: МП «Леся», 2015. – 502 с.

44. Гай-Нижник П. Започаткування та розвиток українознавчих досліджень в Австралії у другій половині ХХ ст. / Павло Гай-Нижник // Гілея. – 2013. – Вип. 79 (12). – С. 155 – 157.

45. Синченко П. Язык и до Киева, и до Москвы доведет, а мова – только до беды [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fondsk.ru/news/2017/09/03/jazyk-i-do-kieva-i-do-moskvy-dovedet-movato-lko-do-bedy-44585.html>

46. Мифы и были украинства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=X3mqVX2YGTQ>

47. Сушичев К. Украина – исторический «Франкенштейн» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zavtra.ru/blogs/ukraina-istoricheskij-frankenshtejn>

48. Яременко Н. Украинская болезнь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zavtra.ru/blogs/ukrainskaya-bolezni>

49. Скворцов Д. Исторический мат украинству [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zavtra.ru/blogs/istoricheskij-mat-ukrainstvu>

50. Сокуров С. Ведущая роль КПСС в развитии украинского национализма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zavtra.ru/blogs/vedushaya_rol_kpss_v_razvitiu_ukrainskogo_natsionalizma

51. Почепцов Г. Когнитивное пространство и информационные войны [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/society/georgiy-pocheptsov-kognitivnoe-prostranstvo-i-informatsionnyevouny.html>

52. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

53. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія / Пітер Баррі. – К.: Смолоскип, 2008. – 360 с.

54. Кононенко Т. Теорія світових ідентичностей. Формування глобалістичної парадигми наук / Тарас Кононенко // Українознавство. – К.: НДІУ, 2009. – № 4. – С. 27 – 34.

55. Аватков В. Центры турецкой культуры имени Юнуса Эмре – «мягкая сила» Турции / Владимир Аватков // Геополитика и безопасность. – 2013. – №2. – С. 116 – 123.

56. Данилевский Н. Россия и Европа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vehi.net/danilevsky/rossiya/index.html>

57. Шилова Г. Россияведение как учебный курс в вузах / Галина Шилова // Образование и образованный человек в XXI веке. – М., 2012. – №4. – С. 25 – 29.

58. Россияведение: Отечественные исследователи: справочник / РАН. ИНИОН. Центр россияведения; отв. ред. И. Глебова. – М., 2014. – 322 с.

59. Грушевський М. «Малоросійські пісні» Михайла Максимовича і їх роль в розвитку українознавства / Михайло Грушевський // Народна творчість та етнографія. – К., 1996. – № 5 – 6. – С. 27 – 39.

60. Саїд Е. Орієнталізм [пер. з англ.] / Едвард Саїд. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 511 с.

61. Саїд Е. Культура й імперіалізм [пер. з англ.] / Едвард Саїд. – К.: Критика, 2007. – 608 с.

62. Юрчук О. У тіні імперії: українська література у світлі постколоніальної теорії / Олена Юрчук. – К.: ВЦ «Академія», 2013. – 224 с.

63. Саїд Е. Повернення до філології [пер. з англ.] / Саїд Едвард // Саїд Едвард. Гуманізм і демократична критика. – К.: Медуза, 2014. – С. 65 – 89.
64. Співак Гаятрі Ч. В інших світах: есеї з питань культурної політики [пер. з англ.] / Гаятрі Чакраворті Співак. – К.: Видавничий дім «Всесвіт», 2006. – 420 с.
65. Співак Гаятрі Ч. Чи може підпорядковане промовляти? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vpered.wordpress.com/2009/02/04/spivak-subaltern/>
66. Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позах з Московщиною: культурологічні трактати / Іван Нечуй-Левицький. – Львів: Каменяр, 1998. – 256 с.
67. Тейлор Ч. Джерела себе. Творення новочасної ідентичності [пер. з англ.] / Тейлор Чарльз. – К.: Дух і літера, 2005. – 696 с.
68. Якубіна В. «Три кити» теорії ідентичності Мануеля Кастельса – технології, досвід, влада / Валентина Якубіна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – К., 2007. – Випуск 85. Філософія. – С. 93 – 96.
69. Сміт Е. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт, республіка / Ентоні Сміт. – К.: Темпора, 2010. – 311 с.
70. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України ХІХ століття / Олена Аркуша, Костянтин Кондратюк, Мар'ян Мудрий, Олексій Сухий. – Л.: Видавництво «Літопис», 2016. – 408 с.
71. Шпорлюк Р. Видавай або пропадай: тексти та народи / Роман Шпорлюк // Шпорлюк Роман. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – К.: Дух і літера, 2013. – С. 405 – 427.
72. Реєнт О. Формування сучасної історіографії української нації / Олександр Реєнт // Проблеми вивчення історії української революції 1917 – 1921 років: збірник наукових статей. Вип. 9. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – С. 5 – 9.
73. Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон. – К.: Критика, 2001. – 272 с.
74. Записки о Южной Руси. Издал П. Кулиш. Том первый. – С.-Петербург, 1856. – XXVI + 324 с.
75. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. / Ярослав Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
76. Зінченко А. Українська спільнота як об'єкт українознавства: сутність та соціокультурна динаміка / Арсен Зінченко // Українознавство. – К., 2015. – № 2. – С. 12 – 22.
77. Колесник І. Український гранд-наратив: ретроспективи і перспективи / Ірина Колесник // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 3. – С. 153 – 177.
78. Гірц К. «Насичений опис»: у пошуках інтерпретативної теорії культури / Гірц Кліфорд // Інтерпретація культур: вибрані есеї. – К.: Дух і Літера, 2001. – С. 9 – 42.
79. Усатенко Т. Розширення горизонту українознавства: наратологічні пошуки / Тамара Усатенко // Українознавчий альманах. – Вип. 19. – К., 2016. – С. 37 – 40.
80. Сніжко В. Нариси з психоетнічної екології України / Валерій Сніжко. – К.: Веселка, 2001. – 334 с.
81. Сніжко В. Ідеологія Терену / Валерій Сніжко. – К.: Софія А, 2004. – 176 с.
82. Сніжко В. Брама / Валерій Сніжко. – К.: Міленіум, 2005. – 386 с.
83. Сніжко В. Природний міт для українців. Книга І: Шлях / Валерій Сніжко. – К.: НДІУ, 2006. – 448 с.
84. Сніжко В. Українознавство: природна психо-філософська концепція / Валерій Сніжко. – К.: ННДІ українознавства, 2010. – 528 с.
85. Ціпко А. Духовна ліствиця давньоукраїнської словесності / Анатолій Ціпко. – К.: МП «Леся», 2015. – 748 с.